

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний технологічний університет
Кафедра економічної теорії та фінансово – економічної безпеки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «АПК як матеріальна основа забезпечення продовольчої
безпеки України»**

на здобуття ступеню вищої освіти «бакалавр»
ШИФР КРБ.ЕП.1. 754А-03-2.1

Здобувач _____ Ткач Владислав Вадимович
4 курсу ФЕБ
Керівник _____ к.е.н., доц. Атамась Г.П.

Кваліфікаційна робота допускається до захисту
Рішення кафедри від «16» травня 2025 р., протокол № 13

Завідувачка кафедри економічної теорії та
фінансово-економічної безпеки _____ к.е.н., доц. Згадова Н.С.

Одеса-2025

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ННІ економіки, управління і бізнесу ім. Г. Е. Вейнштейна
Кафедра економічної теорії та фінансово – економічної безпеки
Ступінь вищої освіти – перший (бакалавр)
Спеціальність 051 «Економіка»
Освітня програма «Економічна та продовольча безпека»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав. кафедри _____

«_____» _____ 2025р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ТКАЧА ВЛАДИСЛАВА ВАДИМОВИЧА

1. Тема роботи: «АПК як матеріальна основа забезпечення продовольчої безпеки України»
Затверджена наказом від 27.11. 2024 р., Наказ № 754-03
2. Термін здачі здобувачем закінченої роботи 14 червня 2025 р.
Вихідні дані до роботи: офіційні статистичні дані Державної служби статистики України
3. Перелік питань, які потрібно розробити: *Науково – теоретичні основи формування системи продовольчої безпеки. Аналіз продовольчої безпеки України та галузей АПК, які виступають матеріальною основою безпеки. Приоритетні напрямки зміцнення продовольчої безпеки України. Висновки та пропозиції.*
4. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) таблиць 9, рисунків 4.
5. Дата видачі завдання 28 листопада 2024 року _____

Керівник _____ к.е.н., доц. Атамась Г.П.

Завдання прийняв до виконання _____ Ткач В. В.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми, обґрунтування її актуальності і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи	28.11.2024 - 06.12.2024	
2	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи, затвердження його керівником	17.10.2024 – 24.10.24	
3	Збір та узагальнення статистичного матеріалу за темою роботи за період 2020 – 2023 рр.	25.10.2024 – 25.11.24	
4	Написання Розділу 1. Науково – теоретичні основи формування системи продовольчої безпеки	27.11.2023 – 27.01.25	
5	Написання Розділу 2. Аналіз продовольчої безпеки України та галузей АПК, які виступають матеріальною основою безпеки	29.01.2025 – 30.03.25	
6	Написання розділу 3. Приоритетні напрями зміцнення продовольчої безпеки України	01.04.2025 – 20.05.25	
7	Подання роботи на перевірку науковому керівникові та доопрацювання тексту роботи і висновків. Завершення оформлення роботи та розробка висновків і пропозицій	21.05.2025 – 01.06.25	
9	Оформлення кваліфікаційної роботи	03.06.2025 – 05.06.25	
10	Перевірка роботи на плагіат. Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи на засіданні Екзаменаційної комісії: доповідь, демонстраційні матеріали, попередній захист, подання текстової і графічної частини роботи до е-архіву кафедри та університету	06.06.2025	
11	Захист кваліфікаційної роботи згідно затвердженого графіку роботи ЕК спеціальності 051 «Економіка»	18.06.2025	

Здобувач _____ Ткач В. В.

Керівник роботи _____ к.е.н., доц. Атамась Г.П.

Несу відповідальність за ідентичність електронного та друкованого варіантів кваліфікаційної роботи, даю згоду на обробку персональних даних та не заперечую проти розміщення кваліфікаційної роботи на офіційних web-ресурсах ОНУ.

Підтверджую, що в кваліфікаційній роботі відсутні порушення норм академічної доброчесності.

Здобувач-дипломник _____ Ткач В.В.

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи здобувача

Ткача Владислава Вадимовича

На тему: «АПК як матеріальна основа забезпечення продовольчої безпеки України»

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних і науково-практичних положень продовольчої безпеки та розробка на цих засадах стратегічних напрямків розвитку АПК, як її матеріальної основи.

У **першому розділі** розглянуто понятійно – категоріальну сутність продовольчої безпеки, висвітлено наукову еволюцію трактування поняття «продовольча безпека», узагальнено системні підходи до класифікації чинників продовольчої безпеки, проаналізована сутність Агропромислового комплексу (АПК) як основного важеля забезпечення продовольчої безпеки, наведено критерії та індикатори продовольчої безпеки національної економіки

У **другому розділі** проведена загальна оцінка сучасного стану продовольчої безпеки України, в динаміці оцінені індикатори які характеризують різні аспекти продовольчої безпеки країни та проаналізовано виробництво сільськогосподарської продукції та її вплив на формування споживчого кошику працездатного населення України

Третій розділ містить питання щодо визначення шляхів зміцнення продовольчої безпеки України в умовах Євроінтеграції та визначення напрямків підвищення рівня продовольчої безпеки за умов впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій в сільському господарстві

Ключові слова: Економічна безпека, продовольча безпека, агропромисловий комплекс, індикатори продовольчої безпеки, доходи населення, продукти харчування, харчова промисловість, сільськогосподарська галузь

Кваліфікаційна робота містить: текстової частини 75 стор., таблиць –9 шт., рисунків 4 ., додатків – 3 шт.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО – ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	6
1.1. Суть та зміст поняття «продовольча безпека».....	6
1.2. Сутність Агропромислового комплексу (АПК) як основного важеля забезпечення продовольчої безпеки.....	17
1.3. Обґрунтування критеріїв та вибір індикаторів продовольчої безпеки національної економіки	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ГАЛУЗЕЙ АПК, ЯКІ ВИСТУПАЮТЬ МАТЕРІАЛЬНОЮ ОСНОВОЮ БЕЗПЕКИ...	38
2.1. Загальна оцінка сучасного стану продовольчої безпеки України.....	38
2.2. Оцінка індикаторів які характеризують різні аспекти продовольчої безпеки країни.....	43
2.3. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції та її вплив на формування споживчого кошику працездатного населення України.....	51
РОЗДІЛ 3. ПРИОРІТЕТНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	58
3.1. Напрямки зміцнення продовольчої безпеки України в умовах Євроінтеграції.....	58
3.2. Підвищення рівня продовольчої безпеки за умов впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій в сільському господарстві.....	62
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Трансформаційні процеси в національній економіці, зумовлені інтеграцією України до європейського економічного простору, зростаюча глобалізація світових процесів, поява нових викликів і загроз все більше актуалізують питання продовольчої безпеки та вимагають нових підходів до її вирішення. Сучасна система забезпечення населення продовольством є складною, глибоко інтегрованою, такою, що розвивається в умовах високої конкуренції, швидких і важкопрогнозованих ринкових змін, інтенсивної модифікації товарних ринків, накопичених десятиліттями невирішених проблем в аграрному секторі.

Населення в світі збільшується швидкими темпами – до 2050 року за оцінками ООН воно досягне понад 9,7 млрд чоловік. Разом з тим, питання продовольчої безпеки залишилось до кінця не вирішеним і, до того ж, набуває все більших масштабів, у першу чергу через суттєве зростання чисельності населення, військові конфлікти, епідемії та пандемії, кліматичні зміни. На перший погляд вирішення цієї проблеми досить просте, але насправді за нею знаходиться складний біоекономічний, соціальний і політичний феномен, який не вдається розв'язати вже протягом багатьох століть, не дивлячись на велике різноманіття концепцій і підходів.

Багатогранність, складність і у багатьох випадках наявність протиріч до розв'язання проблеми продовольчої безпеки породжують дискусії та суперечки щодо її природи, економічної сутності, шляхів подолання. У цих умовах продовольча безпека, з огляду на її значущість у гарантуванні життєзабезпечуючих потреб населення, є пріоритетним завданням, що потребує невідкладного вирішення.

Значення продовольчої безпеки як складної економічної і національної безпеки в системі національної економіки постійно

привертає значну увагу дослідників до вивчення даної проблематики та напрацювань у цій сфері.

Важливу роль у дослідженні проблематики національної безпеки та її складових відіграють праці сучасних вітчизняних вчених і практиків, таких як: В.І. Власов, В.М. Геєць, О.І. Гойчук, В.І. Грушко, Я.А. Жаліло, М.І. Копитко, С.М. Лаптев, Е.М. Лібанова, Н.М. Літвін, В.В. Лойко, В.І. Мунтіян, І. Тернавська, Б.Й. Пасхавер, та ін.

Питаннями забезпечення продовольчої безпеки та пошук шляхів ефективного розвитку агропромислового комплексу займаються відомі фахівці у цій сфері, а саме: М.С. Кваша, М.І. Кисіль, Ю.Я. Лузан, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, Хорунжий, О.В. Шубравська та ін.

Залишаються не вирішеними питання продовольчого забезпечення потреб населення, розвитку власного продовольчого виробництва, в тому числі продукції з високою доданою вартістю, створення достатніх резервів продовольства, збалансованої структури експорту та імпорту, зниження залежності від поставок продуктів харчування з-за кордону. Тому вищезазначене актуалізувало необхідність проведення даного дослідження та обумовило вибір теми дипломної роботи.

Метою дипломної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних і науково-практичних положень продовольчої безпеки та розробка на цих засадах стратегічних напрямків розвитку АПК, як її матеріальної основи.

Відповідно до визначеної мети поставлено і вирішено наукові задачі:

- систематизувати та розширити загальнонаукові підходи до визначення продовольчої безпеки в системі національної безпеки;
- розглянути методологічні засади визначення економічних параметрів продовольчої безпеки;
- узагальнити методологічні основи вибору індикаторів та обґрунтувати критерії продовольчої безпеки;
- здійснити аналітичну оцінку виробництва і споживання

сільськогосподарської продукції;

- оцінити рівень компонентів АПК як основи продовольчої безпеки;
- запропонувати напрямки формування та реалізації державної продовольчої політики на основі інвестиційно-інтеграційного вектору розвитку галузей АПК.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення продовольчої безпеки країни галузями АПК.

Предметом дослідження є механізми та інструментарій забезпечення продовольчої безпеки в умовах кризи основних галузей АПК.

У процесі виконання дипломної роботи використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний та історико-логічний для дослідження наукової думки з питань формування та розвитку підходів вчених-економістів до продовольчої безпеки; наукової абстракції, формальної логіки та логічного узагальнення при визначення сутнісної характеристики ключових понять, визначення місця та ролі продовольчої безпеки у системі національної економіки; абстрактно - логічний для теоретичних узагальнень, обґрунтування методології дослідження, формулювання висновків; економіко-статистичного аналізу для виявлення закономірностей та динаміки розвитку виробництва та споживання сільськогосподарської продукції; графічного, порівняльного та прогнозного аналізу для наочного відображення системи показників продовольчої безпеки на майбутні часові періоди; абстрагування й узагальнення для оцінки загроз та інвестиційно-інтеграційних елементів продовольчої безпеки.

Статистичну основу дослідження становили законодавчо-нормативні акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, інформаційні, аналітичні звіти та доповіді міжнародних організацій (ООН, ФАО, ОЕСР), офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського

господарства, публікації у періодичних виданнях; наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених з теми дослідження, інформаційні ресурси мережі Інтернет.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладено на 86 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 9 таблиць та 4 рисунки, список використаних джерел із 59 найменувань і 3 додатків.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО – ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Суть та зміст поняття «продовольча безпека»

Продовольча проблема залишається актуальною з року в рік, адже її дослідження та вирішення відіграють ключову роль у забезпеченні світової продовольчої безпеки. Це одна з найгостріших проблем, яка постає перед людством усе частіше. Забезпечення продовольством зростаючого населення планети стає дедалі складнішим завданням [1]. За прогнозами ООН, до 2050 року кількість населення у світі перевищить 9,7 мільярда осіб [2]. Основний приріст відбувається за рахунок країн Африки та Азії. Проблема продовольчої безпеки також обумовлена низкою інших факторів: війни, економічні кризи, державне регулювання цін на продукти, рівень виробництва сільськогосподарської продукції, засухи, неврожаї, баланс між експортом та імпортом, а також позиція вітчизняних товаровиробників на світовому ринку.

На початку XXI століття проблема глобальної продовольчої безпеки набула планетарного масштабу. Темпи виробництва харчових продуктів не відповідають темпам росту населення. Суттєвим доказом існування проблеми стали продовольчі кризи 1972–1973 рр., 1990–1992 рр., 2008–2009 рр., викликані головним чином об'єктивними чинниками. Серед них –

демографічне зростання, аномальні кліматичні явища (спека, заморозки, повені), збільшення площ під вирощування біопалива, зниження родючості земель через неекологічне використання, заболочення ґрунтів, а також забудова територій промисловими та інфраструктурними об'єктами. Акумуляція цих проблем вимагає створення ефективної стратегії для підвищення рівня глобальної продовольчої безпеки, що включає розробку теоретичних методів управління цією сферою.

Дефініція «продовольча безпека» широко застосовується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, однак спільного визначення цього поняття досі не досягнуто.

Метою нашого дослідження є аналіз трансформації підходів до розуміння поняття «продовольча безпека» та визначення її складових елементів. Хоча проблема продовольчої безпеки була офіційно визнана глобальною на Всесвітній продовольчій конференції 1974 року, навіть сьогодні відсутнє усталене визначення цього поняття, незважаючи на значну кількість напрацювань у сфері методик оцінки рівня продовольчої безпеки. Це зумовлено тим, що визначення терміну доповнювалося новими елементами з огляду на зміну умов у різних регіонах, а також відповідно до викликів, які постають перед сучасним світом.

Термін «продовольча безпека» (англ. «food safety» або «food security»), як уже зазначалося, був введений у нормативний обіг на Всесвітній продовольчій конференції 1974 року в Римі під егідою FAO. У підсумковій декларації конференції – Загальній Декларації про ліквідацію голоду та недоїдання – уперше було сформульовано поняття продовольчої безпеки. Воно визначалося як «забезпечення постійного постачання основних продуктів харчування у світі в обсягах, достатніх для стабільного зростання споживання продовольства, регулювання виробничих коливань та цін». Як зазначає І. Тернавська, сучасне трактування цього офіційного терміну використовується для характеристики стану продовольчого ринку, економіки країни чи групи країн, а також світового ринку продовольства [1].

Проблема визначення поняття «продовольча безпека» пов'язана з багаторівневим характером її вирішення. На глобальному рівні це питання вирішують міжнародні організації, такі як ООН, ФАО, ВТО, Комітет продовольчої безпеки, Всесвітній банк, Всесвітня продовольча програма та інші. Основною їхньою діяльністю є розробка довгострокових програм боротьби з голодом і недоїданням у світі, створення запасів продовольства для надзвичайних ситуацій. На субрегіональному рівні проблематика продовольчої безпеки приділяється увага через діяльність міжрегіональних утворень і форумів, що займаються сприянням стабільному економічному розвитку, покращенням якості харчових продуктів і збільшенням їхньої кількості. Міждержавний рівень передбачає діяльність інтеграційних об'єднань із формуванням спільної політики, укладанням угод щодо тарифів і цін. Національний рівень представляють уряди, які розробляють механізми забезпечення продовольчої безпеки в державі та визначають напрями підвищення якості харчових продуктів.

Відповідно до визначення Федерації американських товариств з експериментальної біології, продовольча безпека — це доступ усіх людей у будь-який час до достатньої кількості їжі для здорового й активного способу життя. Вона включає: а) доступність безпечних та поживних продуктів харчування; б) можливість придбати їжу без необхідності звертатися за надзвичайною продовольчою допомогою.

Організація ООН з питань продовольства та сільського господарства (ФАО), одна з найавторитетніших у галузі продовольства, визначає продовольчу безпеку як стан, за якого всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечних і поживних харчових продуктів, аби задовольнити свої потреби та переваги в їжі для активного й здорового життя.

За визначенням Комітету з всесвітньої продовольчої безпеки ФАО, продовольча безпека передбачає, що всі люди завжди мають фізичний і економічний доступ до основної їжі, яка їм необхідна. Всесвітній банк, своєю

чергою, трактує продовольчу безпеку як можливість всіх людей у будь-який час отримати достатню кількість їжі для активного й здорового життя [2]. Громадська організація з питань здоров'я «Онтаріо» визначає концепцію продовольчої безпеки як доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі відповідно до культурних особливостей. Її виробництво повинно здійснюватися в екологічно чистих умовах із забезпеченням людської гідності [3].

У свою чергу, Громадська організація з питань здоров'я Британської Колумбії вважає, що продовольча безпека забезпечується тоді, коли всі громадяни мають право отримати безпечні харчові продукти, які відповідають їхнім особистим потребам і є поживними. Це можливо за рахунок створення стійкої продовольчої системи, яка сприяє здоровому способу життя та забезпечує рівний доступ для всіх.

Агентство США з міжнародного розвитку визначає продовольчу безпеку як стан, за якого всі люди в будь-який час мають доступ до достатньої кількості їжі для задоволення своїх потреб, що забезпечує здорове й продуктивне життя.

Окрім міжнародних організацій, значну увагу проблемам продовольчої безпеки приділяють і науковці як вітчизняні, так і зарубіжні. Зокрема, А. А. Бабенко вважає продовольчу безпеку складовою національної безпеки. Він наголошує на важливості забезпечення громадян харчовими продуктами внутрішніми ресурсами на науково обґрунтованому рівні [2].

На думку О. І. Гойчук, національна продовольча безпека характеризується як здатність держави задовольняти потреби населення у харчових продуктах належної якості й у достатній кількості, що сприяє збереженню здоров'я громадян незалежно від впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників [4].

О. Бодіан трактує продовольчу безпеку як здатність подолання дефіциту харчових продуктів на рівні країни, регіону чи домогосподарства, забезпечуючи задоволення цільових рівнів споживання протягом року [3].

Своє бачення продовольчої безпеки висловлює С. М. Кваша, який виділяє три основні аспекти даного поняття: політичний – це здатність держави підтримувати конкурентний рівень на світових продовольчих ринках, забезпечуючи населення достатньою кількістю продуктів харчування, які відповідають міжнародним стандартам; економічний – це здатність держави, використовуючи внутрішні ресурси аграрного потенціалу, виробляти харчові продукти всередині країни, що гарантує продовольчу незалежність [5].

Аналіз підходів до розуміння продовольчої безпеки, запропонованих міжнародними організаціями, а також вітчизняними та зарубіжними науковцями, дозволяє виділити два основних напрями трактування цього поняття.

Перший напрям фокусується на досягненні такого рівня забезпечення продуктами харчування, який дозволяє організувати споживання у відповідності до встановлених кількісних норм на рівні країни, регіону або світу. До цього підходу тяжіють такі науковці, як А. А. Бабенко, М. С. Оглузді, І. Н. Топіха, В. І. Бойка та інші. Водночас деякі дослідники зазначають, що акцентування лише на кількісному аспекті продовольчої безпеки є недостатнім і необхідно враховувати також якість харчових продуктів.

Другий підхід критикує однобоке бачення продовольчої безпеки, яке орієнтоване виключно на кінцевий результат, ігноруючи походження продуктів харчування та роль держави у формуванні системи продовольчого забезпечення. Прихильники цього напрямку (О. І. Гойдук, С. Г. Афанасьєва, С. М. Кваша, Р. Тейрс, М. Скот, А. Чісхолм) включають до визначення продовольчої безпеки додатковий критерій – здатність держави самостійно забезпечувати себе харчовими продуктами за рахунок власного виробництва.

Підсумовуючи підходи до визначення поняття «продовольча безпека», представлені різними міжнародними організаціями та науковцями, слід зазначити, що більшість з них виокремлює спільні елементи. Зокрема,

забезпечення продовольчої безпеки держави має базуватися на її власних аграрних та економічних ресурсах, уникаючи залежності від імпорту харчової продукції. Також важливим є врахування якості продуктів харчування, що гарантує їхню поживність, повноцінність та відповідність установленим медичним нормам у необхідній кількості.

На основі проведеного теоретичного аналізу основних підходів до розуміння поняття «продовольча безпека» було виділено чотири основні критерії її досягнення:

1. «Достатня кількість продовольства». У цьому контексті продовольча безпека означає механізми, які забезпечують стійкий та достатній рівень продовольчого забезпечення. Вона може оцінюватися на сільському, національному, регіональному та міжнародному рівнях. Крім того, це поняття можна аналізувати з точки зору розвинених країн (територій з надлишком продовольства) та країн, що розвиваються (територій з дефіцитом продовольства).

2. «Доступність продовольства». Цей критерій визначається здатністю держави забезпечити досягнення цільових рівнів споживання. Вибір таких рівнів є ключовим аспектом продовольчої політики, особливо для країн, що розвиваються. Тут варто виділити два основних аспекти. Перший – це проблема хронічного недоїдання, зумовлена низькою продуктивністю та соціальними труднощами населення. Це довгострокове питання, вирішення якого вимагає тривалого зростання виробничого потенціалу та доходів малозабезпечених верств населення. Другий аспект стосується короткострокових змін можливостей доступу до харчування через коливання реального доходу, які впливають на здатність людей придбати продукти харчування.

3. «Необхідна кількість і якість продуктів харчування». Продовольча безпека передбачає гарантію доступу для всіх соціальних груп та окремих осіб до харчових продуктів, які відповідають необхідній кількості та якості, забезпечуючи поживність і повноцінність раціону.

4. «Стабільність поставок продовольства». Національна продовольча безпека передбачає наявність у країні достатнього рівня гарантованих поставок продовольства для задоволення потреб споживачів. Це включає стабільність таких поставок і можливість безпечного доступу до них для тих, хто цього потребує.

На побутовому рівні продовольча безпека охоплює гарантований набір прав, таких як виробництво продуктів харчування, грошові доходи, запаси продовольства, активи або державні програми підтримки, які дозволяють домогосподарствам за необхідності підтримувати достатній рівень споживання для забезпечення фізичної життєдіяльності.

На національному рівні нормативне визначення терміну «продовольча безпека» закріплено в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року [6]. У цьому законі продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини, що проявляється в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу громадян до продуктів харчування для підтримання нормальної життєдіяльності. Втім, це визначення є неповним, оскільки охоплює лише економічну доступність їжі, орієнтуючись виключно на кількісні показники. Водночас важливим критерієм продовольчої безпеки є також якість і безпечність харчових продуктів для споживачів.

Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» дає більш широку дефініцію, визначаючи продовольчу безпеку як соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечене якісними й безпечними основними продуктами харчування, необхідними для раціонального харчування [7]. Водночас і це визначення не можна вважати повним.

Науковці пропонують ширші трактування поняття «продовольча безпека», акцентуючи увагу на додаткових аспектах. Наприклад, В. Курило та О. Гойчук розглядають продовольчу безпеку як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення задовольняти потреби населення в

продуктах харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості. Вони підкреслюють, що це має відбуватися за умов економічної та фізичної доступності продуктів, незалежно від зовнішніх і внутрішніх чинників, із забезпеченням здоров'я та інтелектуального розвитку громадян [4, 8].

Сеперович Н. трактує продовольчу безпеку як здатність вітчизняних виробників забезпечувати населення харчовими продуктами, кількість і калорійність яких відповідають раціональним науково обґрунтованим нормам. За його словами, це також гарантує соціально-політичну стабільність, стійкість, економічний розвиток і незалежність навіть в умовах військових конфліктів, стихійних лих чи епізоотій [9].

Румик І.І. пропонує розглядати продовольчу безпеку через два показники: а) кількість і якість споживання продуктів; б) економічну доступність харчування, що виражається у частці витрат на продукти в сімейному бюджеті [10].

Українське законодавство визнає продовольчу безпеку пріоритетною складовою національної безпеки. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року (чинному до 2018 року) серед реальних і потенційних загроз національній безпеці перелічувалися критичні проблеми: недостатнє продовольче забезпечення населення, екологічно необґрунтоване застосування генетично змінених організмів, зростання впливу шкідливих генетичних ефектів [11]. Проте в Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року питання продовольчої безпеки взагалі не згадуються. У цьому нормативно-правовому акті основною метою національної безпеки визначено захист суверенітету, територіальної цілісності та демократичного устрою держави, забезпечення прогресивного розвитку і добробуту її громадян, а також створення безпечних умов їхньої життєдіяльності.

Аналіз законодавчо-нормативної бази України з даної проблематики дозволяє стверджувати, що на даний час в парламентських та урядових колах так і не склалося чіткого науково обґрунтованого та правого закріплення

визначення цієї важливої, визнаної на світовому рівні, категорії (табл. 1.1).

За висновком вищенаведених вченими думок, зміст продовольчої безпеки формують наступні чинники: продовольча незалежність держави; якість і безпечність харчової продукції; фізична доступність продуктів харчування для населення. Отже продовольча безпека має низку характерних ознак, які визначають її роль у гарантуванні національної безпеки нашої держави. По-перше, у складі продовольчої безпеки можна виділити внутрішній і зовнішній аспекти. Так, внутрішній аспект продовольчої безпеки полягає у функціонуванні в державі ефективних механізмів гарантування доступу людини до продуктів харчування в кількості й асортименті, достатніх для забезпечення її життєдіяльності (кількісний вимір), а також забезпечення належної якості та безпечності таких продуктів (якісний вимір).

У законодавчих актах України закріплено окремі правові механізми для забезпечення якісного аспекту продовольчої безпеки. Основу цих механізмів

Таблиця 1.1.

Хронологічний аналіз визначення терміну «продовольча безпека» у
нормативно-правових документах

Джерело	Пояснення терміну
Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV [74]	Захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності
Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [81] втратив чинність	Одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки є забезпечення продовольчої безпеки
Указ Президента України «Про стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 № 105 [82] втратив чинність	Забезпечення продовольчої безпеки шляхом врегулювання земельних відносин, розвитку аграрного ринку та захисту внутрішнього ринку від постачання неякісної та небезпечної продовольчої продукції
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» № 1158 від 19.09.2007 р. [83]	Захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її життєдіяльності

Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 від 28.04.2011 [84] не прийнятий	Соціально-економічний та екологічний стан в державі при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідної якості
Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29.10.2013 року [52]	Стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства
Указ Президента України «Про стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 року № 287/2015 [73]	Поняття відсутнє
Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року № 2469-VIII [85]	Поняття відсутнє

складає уніфікований Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» у редакції від 22 липня 2014 року. Додатково їх регулюють диференційовані закони: «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» від 18 травня 2017 року, «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 року, «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 року, «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 року, «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 року, а також інші спеціалізовані нормативно-правові акти.

Значущим зовнішнім аспектом продовольчої безпеки є здатність держави забезпечувати себе власними продовольчими потребами, що спрямовано на зниження її економічної залежності від імпорту харчових продуктів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що наука про продовольчу безпеку, як і будь-яка молода галузь, наразі характеризується методологічним еkleктизмом. Науковці все ще не мають єдиного підходу до ключових категоріально-понятійних аспектів, зокрема, до визначення самого поняття

«продовольча безпека».

Методологічно поняття «продовольча безпека» науковці переважно виводять із поняття «економічна безпека». Формальне визначення останнього наведено в Наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29.10.2013 року. Економічна безпека в ньому визначається як «стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного».

У цьому контексті доречно погодитись із позицією В. І. Мунтіяна, який розглядає продовольчу безпеку як складову економічної безпеки України. На його думку, економічна безпека визначається такими факторами: виробничою та продуктовою потужністю агропромислового комплексу та його здатністю оперативно реагувати на зміни кон'юнктури продовольчого ринку; наявністю достатніх обсягів перехідних запасів; рівнем платоспроможності населення, що є основою забезпечення споживчого рівня громадян; недопущенням імпортої експансії тих продовольчих товарів, виробництво яких у необхідних обсягах здатний забезпечити вітчизняний агропромисловий комплекс [13].

Чинна Стратегія національної безпеки України від 26 травня 2015 року № 287/2015 містить виключний перелік дев'яти актуальних загроз національній безпеці України [14]. На жаль, у зазначеному переліку продовольча безпека відсутня.

Більшість українських вчених визначають основним у характеристиці продовольчої безпеки здатність держави гарантовано задовольняти потреби в продуктах харчування населення країни як за звичайних, так і надзвичайних умов. Продовольча безпека розглядається в контексті можливості держави гарантувати задоволення попиту в продовольстві на рівні, що забезпечує нормальний фізіологічний та інтелектуальний рівень життєдіяльності

населення [15].

Після 24 лютого 2022 року безпекове середовище в Україні зазнало серйозних випробувань. Одними з ключових проблем продовольчої безпеки стали фізична та економічна недоступність їжі для значної частини населення, навіть попри наявний потенціал сільськогосподарського виробництва, зокрема у вирощуванні зернових культур. Низький рівень доходів обмежує можливості населення в повному обсязі задовольнити потреби у висококалорійних продуктах.

На сьогодні особливу актуальність мають заходи, спрямовані на покращення стану продовольчої безпеки в країні, а саме: припинення воєнних дій та розмінування посівних площ; завершення земельної реформи; залучення інвестицій і розвиток кредитних механізмів для продовольчої сфери; впровадження міжнародних стандартів стандартизації та сертифікації продукції; підвищення економічної доступності продуктів харчування для населення; стимулювання виробництва органічних продуктів; розв'язання проблем фінансового, матеріально-технічного, кадрового, наукового та інформаційно-консультативного забезпечення всіх галузей АПК, що є основою забезпечення продовольчої безпеки.

1.2. Сутність Агропромислового комплексу (АПК) як основного важеля забезпечення продовольчої безпеки

Під впливом сучасних євроінтеграційних процесів і реформ в Україні формуються нові основи розвитку національної економіки. Агропромисловий комплекс (АПК) у цьому контексті є ключовим важелем забезпечення продовольчої безпеки країни, формування експортного потенціалу та впливу на рівень життя населення. Ці процеси визначають напрям змін у галузі, тому важливо уточнити поняття «агропромисловий комплекс», проаналізувати його структуру, а також визначити основні форми господарювання та їхні особливості.

На сьогодні існує два основні підходи до трактування змісту поняття «агропромисловий комплекс»: як сукупності галузей і як об'єднання за

різними видами діяльності. Розглянемо їх детальніше. Спершу звернемо увагу на погляди різних авторів, які визначають АПК через сукупність галузей.

Є.М. Воробйов і Т.Ю. Гела вважають, що АПК — це «велике міжгалузеве утворення, органічна частина економіки, що включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, головною метою якого є забезпечення продовольчої безпеки країни, оптимальних норм харчування населення та створення експортного потенціалу сировини й продовольства» [18]. У цьому визначенні наголошується на процесі відтворення та основних цілях АПК, однак перелік галузей не подано.

П.Т. Саблук дає подібне визначення, зазначаючи, що АПК — це «велике міжгалузеве утворення, органічна частина економіки, яка включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, із завданням забезпечення продовольчої безпеки, оптимальних норм харчування населення та експортного потенціалу» [19]. Проте, як і у попередньому визначенні, не розкрито механізм взаємозв'язку галузей і не подано їх перелік.

Ю.А. Гороховець визначає АПК як «сукупність взаємопов'язаних галузей народного господарства, основним завданням яких є забезпечення населення продуктами харчування» [20]. Однак це визначення надто вузьке, не враховує характер взаємозв'язків галузей і також не містить їх переліку.

М.А. Кравець, М.С. Грїховодов і Н.А. Казакова трактують АПК як «цілісну народногосподарську систему галузей, взаємопов'язаних у своєму розвитку, які забезпечують виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, їх заготівлю, зберігання, переробку і реалізацію населенню» [21]. Автори наголошують на цілісності системи, однак не деталізують перелік галузей.

М.Й. Хорунжий пропонує розглядати АПК як «інтегровану органічну систему, частину народного господарства, яка базується на взаємодії відтворювального процесу в галузях, що безпосередньо задовольняють

потреби суспільства в продовольчих і непродовольчих товарах, виготовлених із сільськогосподарської сировини» [22]. Але це визначення також не деталізує характер зв'язків між потребами суспільства та структурою АПК, зосереджуючись лише на взаємозв'язках галузей і сфер АПК.

Таким чином, визначення АПК здебільшого охоплюють систему чи сукупність галузей національної економіки, що займаються виробництвом, переробкою, зберіганням і постачанням аграрної продукції кінцевому споживачеві. Проте існують і підходи, що розглядають АПК як об'єднання підприємств або видів діяльності.

О.О. Томілін відзначає, що АПК — це «складний комплекс виробництва, який включає різні галузі сільського господарства. Головне завдання — забезпечення продовольством і сільськогосподарською сировиною» [23]. Тут акцент робиться на виробничих взаємовідносинах галузей.

С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко та інші стверджують: «АПК визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя, забезпечення продуктами харчування й сільськогосподарською сировиною» [24]. Проте це визначення не деталізує структуру й функціональні взаємозв'язки АПК, зупиняючись лише на його цільовому призначенні.

Я.А. Жаліло, О.В. Собкевич і В.М. Русан вважають, що АПК — це «важливий сектор економіки, який об'єднує різні види економічної діяльності, пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції, продуктів харчування й доставкою їх до споживача» [25]. Основний акцент зроблено на макроекономічному аспекті функціонування АПК.

В.В. Небелас трактує АПК як «сукупність виробничо-взаємопов'язаних підприємств, зайнятих вирощуванням, зберіганням, транспортуванням, переробкою і реалізацією сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючими й допоміжними організаціями» [26]. Тут зроблено акцент на особливостях взаємопов'язаних підприємств і обслуговуючих організацій, однак структура АПК лишається нерозкритою з макроекономічної точки зору.

О.П. Атамас пише, що АПК — це «міжгалузева територіально-

виробнича одиниця, від розвитку складових сфер якої залежить забезпечення населення продовольчою продукцією й добробут населення» [27]. Увага зосереджена на рівні розвитку підприємств, не деталізуючи структуру АПК.

Т.В. Остапенко визначає АПК як «цілісне полікомпонентне утворення, що складається з видів діяльності основного виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури, поєднаних технологічними, організаційними та економічними зв'язками для виробництва, обміну, розподілу й споживання продукції сільськогосподарського походження з метою забезпечення продовольчої та агросировинної безпеки держави» [28]. Автор підкреслює взаємозв'язок видів економічної діяльності та соціальної інфраструктури, зосереджуючи увагу на необхідності продовольчої безпеки.

І.Ю. Сиваченко та Д.З. Коров'яковський вважають, що АПК — це «система виробничо-економічних відносин між сільським господарством, промисловістю й іншими сферами, які обслуговують аграрний сектор, забезпечуючи агропромислову інтеграцію» [29]. У цьому визначенні головний акцент зроблено на залежності взаємовідносин у системі від рівня інтеграції.

С.В. Коляденко описує АПК як «сукупність галузей та видів діяльності народного господарства, які через планомірний розподіл праці забезпечують виробництво продуктів харчування, товарів аграрного походження, а також надають засоби виробництва й послуги для сільського господарства й переробної промисловості» [30]. Хоча тут і підкреслено структуру АПК, значення інфраструктури не відображено.

«Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів» визначає АПК як «міжвидове утворення, що включає сільське господарство й інші види діяльності, базується на впровадженні норм аграрного права, інтеграційних і кооперативних зв'язків, охоплює всі стадії виробництва, реалізації та переробки сільськогосподарської продукції». У цьому визначенні наголошено на ролі аграрного права, яке регулює взаємозв'язки всередині комплексу, а також на широкому спектрі видів

діяльності.

Отже, при визначенні сутності АПК домінує підхід, де комплекс трактується через види економічної діяльності, об'єднаних технологічними, організаційними й економічними зв'язками в межах виробництва сільськогосподарської продукції.

Узагальнюючи підходи до поняття «агропромисловий комплекс», можна дійти висновку, що існує безліч інтерпретацій його сутності. АПК сприймається як:

- сукупність галузей;
- соціально-економічна система;
- сукупність виробничо-взаємопов'язаних підприємств;
- міжгалузевий територіальний комплекс;
- територіально-виробнича структура.

Однак усі підходи науковців єдині в тому, що АПК слід розглядати як системоутворюючу підсистему національної економіки, яка обіймає важливе місце у функціонуванні народного господарства. АПК забезпечує не лише продовольчу та економічну безпеку, а й сприяє створенню робочих місць у суміжних галузях та розширює експортний потенціал держави. Зростання аграрного сектору стимулює розвиток інфраструктури, залучення інвестицій у промисловість та створення додаткових можливостей для економічного прогресу.

Галузі АПК формують вертикальні та горизонтальні зв'язки. На нашу думку, агропромисловий комплекс слід трактувати як складну інтегровану соціально-економічну систему взаємопов'язаних галузей, об'єднаних для виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції. Цій системі притаманні специфічні функціональні ознаки, які забезпечують відтворення не лише виробничих сил, а й економічних відносин.

Теоретичні основи та пріоритети розвитку АПК України визначені законодавством, зокрема в Законі України «Про стимулювання розвитку

сільського господарства на період 2001–2004 років, Проекті Закону України «Про стимулювання розвитку агропромислового комплексу України», Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» та «Цілях сталого розвитку 2016–2030».

Агропромисловий комплекс (АПК) України є важливою складовою національного господарства. Він функціонує як єдина виробничо-економічна система, що поєднує сільськогосподарські, промислові, науково-виробничі й навчальні галузі задля отримання, транспортування, зберігання, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції. АПК, на відміну від інших міжгалузевих комплексів, відіграє ключову роль у соціально-економічному розвитку країни, сприяє забезпеченню продовольчої безпеки, підвищенню рівня життя населення та постачанню промисловості сільськогосподарською сировиною. Головним засобом виробництва в АПК є земля, яка забезпечує виробництво продукції та сировини для промислового і непромислового використання.

В юридичній площині АПК визначається як складна біоекономічна система, котра інтегрує сільське господарство й суміжні галузі, що займаються постачанням матеріально-технічних засобів, заготівлею, переробкою, зберіганням і транспортуванням продукції до споживачів. У Проекті Закону України «Про стимулювання розвитку агропромислового комплексу України» АПК трактується як «сукупність галузей економіки, що включають сільське та рибне господарство, харчову промисловість і переробку сільськогосподарської продукції, їх матеріально-технічну й фінансову підтримку».

Андрійчук В.Г. виділяє структуру АПК за п'ятьма сферами:

- 1) виробництво для потреб сільського господарства, харчової та переробної промисловості;
- 2) власне сільське господарство;
- 3) заготівля, зберігання і переробка сільськогосподарської продукції, що є ключовою ланкою;

4) ринкова інфраструктура (біржі, гуртові ринки, аукціони, торговельна мережа);

5) виробнича інфраструктура [31].

Водночас у його підході перетинаються перша та третя сфери у частині переробки, що ускладнює їх розмежування.

Дусановський С.Л. і Білан Є.М. [32] поділяють структуру АПК на чотири основні сфери:

1) галузі, що виробляють засоби виробництва для сільського господарства й АПК;

2) власне сільське господарство (рослинництво, тваринництво);

3) галузі промисловості, зайняті переробкою сільськогосподарської сировини;

4) виробнича та соціальна інфраструктура (заготівля, зберігання, транспортування, реалізація продукції, підготовка кадрів тощо).

Згідно з визначенням виробничої інфраструктури АПК як «комплексу галузей, що обслуговують основне виробництво й забезпечують його ефективну економічну діяльність», виникає питання щодо доцільності відокремлення групи галузей, які виробляють засоби для сільського господарства та АПК, від сфери виробничої інфраструктури.

Найпоширенішою є трьохфакторна модель структури АПК України, що включає:

1) власне сільське господарство;

2) галузі, які виробляють засоби виробництва й обслуговують АПК;

3) галузі, що займаються зберіганням, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції.

Отже, агропромисловий комплекс є важливою частиною господарського комплексу країни. Він повинен бути структурно завершеною, збалансованою, взаємозалежною та ефективною системою, здатною забезпечити населення продовольством, а зовнішню торгівлю – товарами експортного призначення.

За виробничою характеристикою АПК поділяється на два великі підкомплекси: продовольчий і непродовольчий.

Рис.1.1. Галузева структура агропромислового комплексу України

Таким чином, АПК є комплексом взаємопов'язаних підприємств, розміщених на певній території, що займаються виробництвом, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також пов'язаних із ними обслуговуючих підприємств. Ці структури забезпечують потреби населення у продуктах харчування, окремих výroбах легкої промисловості (лляні та бавовняні тканини, вовна і вироби з неї, шкіра та шкіряні вироби) і певних медичних препаратах.

АПК має складну галузеву структуру, яка відображає поділ праці у сфері агропромислового виробництва. Ця структура дає загальну характеристику за складом галузей і виробництв. Основні сфери АПК включають:

- 1) сільське господарство;
- 2) промисловість, що займається переробкою сільськогосподарської сировини;

3) виробництво засобів для сільського господарства та пов'язаних галузей промисловості;

4) заготівлю, транспортування і збут сільськогосподарських продуктів;

5) підготовку кадрів, управління, науково-дослідну та проектну роботу тощо [31].

Кожна з цих сфер відіграє свою важливу роль в функціонуванні АПК. Сільське господарство є основною складовою АПК. Воно належить до сфери матеріального виробництва й має на меті вирощування продукції рослинництва та тваринництва для забезпечення населення продовольством і надання сировини для промисловості.

Промисловість із переробки сільськогосподарської сировини охоплює харчову промисловість і галузі легкої промисловості, тісно пов'язані із сільським господарством. Харчова промисловість має складну галузеву структуру, яка включає понад 20 галузей із багатьма спеціалізованими виробництвами. Спільною особливістю її продукції є призначення для споживача.

Галузі агропромислового комплексу України умовно поділяють на чотири сектори:

- «Фондоутворюючі»: будівництво об'єктів сільського господарства, машинобудування, розробка і виробництво спеціалізованої техніки та машин для галузей АПК, виробництво добрив, комбікормів, хімікатів, а також спеціалізованих засобів для торгівлі, закладів громадського харчування тощо.

- «Сільське господарство»: найбільший і основний сектор, що охоплює тваринництво і рослинництво. Тут спостерігається законодавча колізія щодо групування сільськогосподарських, мисливських та лісових господарств (Додаток А).

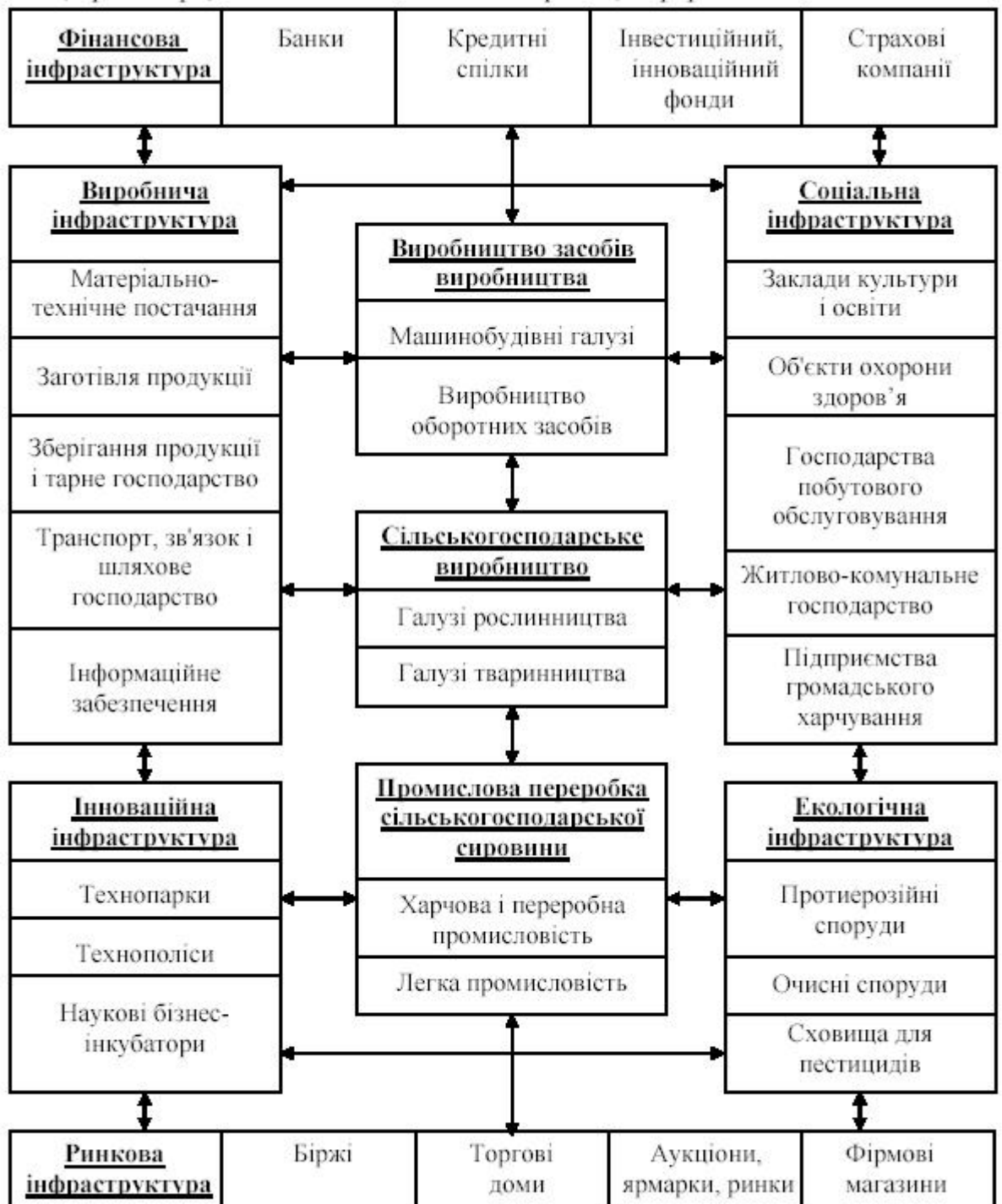

Рис. 1.2. Галузево-компонентна структура АПК

- «Переробні»: харчова промисловість, частина легкої промисловості, аграрні підприємства, що займаються зберіганням і продажем готової продукції.

До галузей легкої промисловості, які належать до АПК, входять лляна, бавовняна, конопле-джутова, вовняна та шовкова.

- «Інфраструктурні»: транспортні послуги, зв'язок, постачання тепла, енергії, води, а також освітні й науково-дослідні установи.

АПК виробляє продовольчі та непродовольчі товари через переробку сільськогосподарської сировини. Галузі переробки продукції рослинництва включають зернову, плодоконсервну, овочеконсервну, бурякоцукрову промисловість, а також виробництво льону. До тих, які переробляють продукцію тваринництва, належать м'ясна, молочна промисловість і переробка продукції птахівництва.

Харчова промисловість, як важлива складова АПК, має три групи галузей:

1. Галузі, що переробляють нетранспортабельну або малотранспортабельну сировину з високими витратами і короткими термінами зберігання (спиртова, цукрова, консервна, олійна, жирова, маслоробна, крохмалепатокова).

2. Галузі, що працюють із транспортабельною сировиною та виробляють продукцію обмеженого терміну зберігання, розташовані в зонах її реалізації (кондитерська, хлібопекарна, пивоварна, макаронна, молочна промисловості, виробництво безалкогольних і слабоалкогольних напоїв).

3. Галузі, здатні розташовуватись як біля джерел сировини, так і в зоні реалізації продукції, або такі, що мають територіально відокремлені стадії технологічних процесів (м'ясна, борошномельна промисловість, тютюнова, виноробна галузі).

АПК виконує кілька ключових функцій, серед яких першочерговою є забезпечення населення продуктами харчування. Попри досягнення науково-технічного прогресу, саме агропромисловий комплекс залишається основою для задоволення базових потреб людського організму — харчування. Розмір і доступність цих благ є суттєвими показниками рівня життя в кожній країні.

Другою важливою функцією АПК є створення сировинної бази для виробництва непродовольчих споживчих товарів і продукції виробничого призначення. Водночас АПК виконує екологічну функцію, забезпечуючи

раціональне використання землі як головного засобу сільськогосподарського виробництва та підтримуючи рівновагу у природно-господарському середовищі. Особливої уваги заслуговує соціальна функція, що спрямована на покращення умов праці й життя робітників сільського господарства.

Агропромисловий комплекс має велике значення не тільки для економічного, але й для соціально-політичного життя суспільства. Навіть у високорозвинених країнах АПК забезпечує значну частину створеної продукції та зайнятість значної частини населення.

В Україні агропромисловий комплекс є одним із найважливіших секторів економіки. У ньому зосереджено понад половину виробничих фондів країни, виробляється близько половини ВВП, дві третини споживчих товарів та майже 30% бюджету формується прямо або опосередковано за рахунок АПК. У галузі зайнято близько 40% працездатного населення країни.

Проте організаційний і технологічний розвиток АПК залишається незавершеним. Комплекс все ще страждає від незбалансованості окремих сфер, застарілості матеріально-технічної бази та неузгодженості господарського механізму. Тому реформування агропромислового комплексу, зокрема впровадження аграрних реформ, є ключовим напрямком стабілізації та розвитку. Подальше економічне зростання та доля України значною мірою залежатимуть від успіху цих перетворень.

Агропромисловий комплекс - пріоритетний сектор української економіки, що є запорукою забезпечення продовольчої безпеки країни з високим потенціалом. Основними структурними елементами якого є: 1) сільське господарство, 2) галузі, що виробляють засоби виробництва та обслуговують АПК, 3) галузі зі збереження, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

1.3. Обґрунтування критеріїв та вибір індикаторів продовольчої безпеки національної економіки

У сучасних реаліях одним із ключових елементів державної політики у

сфері національної економіки України є забезпечення продовольчої безпеки. Зміст цього поняття має розкриватися через систему критеріїв і показників, які всебічно характеризують її поточний стан, динаміку та тенденції змін. Особливого значення набуває наявність формалізованих індикаторів і критеріїв, що дають змогу якісно й кількісно оцінювати рівень продовольчої безпеки як держави загалом, так і окремих її регіонів. Така система потрібна для ефективного управління продовольчою безпекою, визначення цілей державного регулювання агропромислового комплексу й прийняття управлінських рішень з урахуванням як стратегічної, так і короткострокової перспективи. Втім, в Україні відсутня єдина система оцінки показників продовольчої безпеки, що ускладнює проведення реальної діагностики її стану. Це робить проблему кількісної оцінки продовольчої безпеки на основі системи чітких індикаторів та граничних значень однією з найбільш актуальних у контексті розвитку національної економіки.

Підходи до трактування поняття «продовольча безпека», визначені у першому розділі нашого дослідження, свідчать про його складність і неоднозначність. Ця категорія має різні інтерпретації серед вітчизняних та зарубіжних учених і наукових шкіл. На формування продовольчої безпеки в системі національної економіки впливає безліч об'єктивних і суб'єктивних чинників, значну частину з яких важко прогнозувати. З цього можна зробити висновок, що визначення параметрів продовольчої безпеки є індивідуальною та унікальною задачею для кожної держави, яка повинна формувати власну модель. При цьому максимальна ефективність досягається, якщо продовольча політика базується на кращому досвіді економічно розвинутих країн, але з урахуванням національних інтересів та наявного ресурсного потенціалу.

Продовольча безпека є одним із головних елементів національної безпеки держави, забезпечує її автономність і незалежність від зовнішніх країн, що й обумовлює значний інтерес до цієї категорії вітчизняних дослідників. Проте питання кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки

досі лишається дискусійним і потребує регулярного моніторингу та аналізу. Станом на сьогодні українські науковці не мають єдиної точки зору щодо системи критеріїв і показників продовольчої безпеки, які б дозволяли комплексно оцінити стан агропромислового комплексу та ринку продовольства. На національному рівні існують загальноприйняті критерії й показники продовольчої безпеки, але для регіонального рівня особливого значення набуває розширення переліку показників і уточнення критеріїв з урахуванням специфіки кожного регіону, а також рівня забезпеченості продовольчою безпекою [33].

Забезпечення ефективності системи продовольчої безпеки залежить від процедур комплексної діагностики її стану, які враховують взаємозв'язок низки чинників. Показники повинні відображати стан основних елементів продовольчої безпеки. За рекомендацією Олійник І., до найважливіших чинників належать [31, с. 69]:

- 1) рівень і структура кінцевого споживання продуктів харчування;
- 2) стан продовольчого потенціалу агропромислового комплексу (АПК) і природних ресурсів для сільськогосподарського виробництва;
- 3) обсяги й структура експорту-імпорту продовольства, які характеризують міжрегіональні аспекти відтворення;
- 4) якість і безпека продуктів харчування.

Продовольча безпека визначається як такий стан виробництва продуктів харчування в країні, за якого повною мірою задовольняються потреби кожного члена суспільства у збалансованому і доступному продовольстві належної якості [35]. Виходячи з цього, П.Т. Саблук пропонує всебічну, виважену парадигму національної продовольчої безпеки, яка має забезпечити країну продуктами харчування, одягом, житлом, а промисловість – сировиною. За його словами, держава не може вважатися розвинутою та багатою, якщо її громадяни не мають достатнього доступу до продуктів харчування [17].

На практиці підтримання продовольчої незалежності може бути

нездійсненним для багатьох регіонів. Досягнення повного самозабезпечення на регіональному рівні втрачає своє вагоме значення на відміну від національного рівня. Загрози через інші регіони або соціально-економічний стан власної країни меншою мірою впливають на регіони, ніж загрози з боку світових ринків або інших держав для всієї країни. Крім того, цикли виробництва продовольства в регіонах інтегруються в єдиний національний баланс, що є частиною соціально-економічної системи країни.

Це вимагає перегляду складу критеріїв для оцінки продовольчої безпеки регіонів і їх значення для цього рівня. Основні питання для вирішення: забезпечення платоспроможністю населення й можливість збереження (або поліпшення) продовольчого забезпечення в довгостроковій перспективі, незважаючи на внутрішні чи зовнішні загрози. Це дозволить урівноважити проблему доступності продовольства у короткий строк із орієнтацією на сталий розвиток потенціалу АПК і насичення ринку власною продукцією.

В Україні оцінка продовольчої безпеки здійснюється за Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, яка передбачає індикаторів [38]. Індикатори є орієнтирами розвитку, що дозволяють визначити межу негативних процесів та сигналізують про потенційні проблеми учасникам ринку і суспільству. Вони допомагають кількісно оцінити ризики продовольчої безпеки та сформулювати цільові заходи для стабілізації ситуації.

Критерій продовольчої безпеки – це граничний рівень індикатора, за межами якого продовольча ситуація оцінюється як небезпечна. Граничні значення індикаторів визначають порогову межу, перевищення якої призводить до втрати рівноваги економічних, соціальних або екологічних систем. Зазвичай вони базуються на міжнародних еталонах, показниках економічно розвинутих країн, рекомендаціях міжнародних організацій чи експертних оцінках. У зарубіжній науці використовується близько 200

визначень і понад 450 індикаторів продовольчої безпеки [36].

Таким чином, якщо значення індикатора перевищує критерій, загроза продовольчій безпеці відсутня. І, навпаки, відхилення від критеріїв сигналізують про можливі проблеми. Ці критерії формують основу системи оцінювання стану продовольчої безпеки в Україні.

Згідно з Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки виділено такі індикатори та їхні критерії [38]:

1. «Добова енергетична цінність раціону людини» — обчислюється як сума добутків одиниці маси кожного виду продукту, спожитого за добу, і його енергетичної цінності. Граничний критерій становить 2500 ккал на добу, причому 55% цієї енергії повинно надходити з продуктів тваринного походження.

2. «Забезпечення раціону основними видами продуктів» — визначається як співвідношення між фактичним споживанням продукту та раціональною нормою.

3. «Достатність запасів зерна у державних ресурсах» — розраховується як співвідношення обсягів продовольчого зерна в державному резерві до обсягів внутрішнього споживання населенням хліба й хлібопродуктів (у перерахунку на зерно). Граничний критерій — 17%, що відповідає 60 дням споживання.

4. «Економічна доступність продуктів» — визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств. Граничний критерій становить 60%.

5. «Диференціація вартості харчування за соціальними групами» — обчислюється як співвідношення вартості харчування 20% домогосподарств із найбільшими доходами до вартості харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами.

6. «Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів» — визначається як добуток обсягу споживання продукту на середньорічну чисельність населення.

7. «Продовольча незалежність за окремим продуктом» — оцінюється як співвідношення між обсягом імпорту конкретного продукту (у натуральному вираженні) та ємністю його внутрішнього ринку. Граничний критерій — 30% [37].

Таким чином, у Методології розглядаються формули розрахунку цих семи індикаторів, проте граничні критерії зазначені лише для чотирьох із них.

Водночас у статті 11, розділ IV, проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України» №8370-1 представлено вісім індикаторів, які вказують на наявність або відсутність загроз продовольчій безпеці на основі критеріїв як граничних показників [7]. При цьому критерії визначено лише для трьох із них.

Порівняльний аналіз індикаторів показує, що лише один індикатор, а саме «економічна доступність харчових продуктів», входить до обох документів у однаковому формулюванні. Індикатор рівня споживання продуктів харчування в Законопроекті поєднує два індикатори з Методики — добову енергетичну цінність раціону (2500 ккал) та забезпечення раціону основними продуктами.

Два індикатори з Методики, що підкреслюють соціальну спрямованість продовольчої безпеки (диференціація вартості харчування за соціальними групами та ємність внутрішнього ринку окремих продуктів), відсутні в Законопроекті. Натомість перелік індикаторів Законопроекту розширено за рахунок наступних п'яти індикаторів:

1. «фізична доступність харчових продуктів»;
2. «стійкість продовольчого ринку»;
3. «безпечність і якість харчових продуктів»;
4. «рівень розвитку аграрного сектору»;
5. «природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання» [38].

Проведений аналіз свідчить про зміну акценту з індивідуального

забезпечення продовольчої безпеки (насичення раціону кожної людини) на загальний аспект, тобто забезпечення економіки продовольчими ресурсами як такими.

Отже, у Законопроект необхідно внести такі пропозиції щодо індикаторів продовольчої безпеки України:

- 1) закріпити узгоджений перелік індикаторів продовольчої безпеки, які б відповідали чинним стандартам та соціальному призначенню закону;
- 2) визначити конкретні формули для розрахунку індикаторів у статті 11 Розділу IV Законопроекту;
- 3) встановити критерії для кожного з індикаторів у статті 12 Розділу IV Законопроекту.

Вивчення міжнародної практики оцінки продовольчої безпеки свідчить про існування численних методик, що базуються на певній групі індикаторів. Оцінювання рівня продовольчої безпеки здійснюється на основі індикаторів, рекомендованих Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO) і Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Індикатори класифікуються за чотирма основними критеріями продовольчої безпеки: «наявність», «доступність», «стабільність» і «використання». За даними FAO (останнє оновлення – 9 жовтня 2019 р.) для низки показників статистичні дані доступні лише за період 2011–2013 років, а за окремими показниками інформація взагалі відсутня. Це унеможливило проведення інтегрального аналізу в динаміці за певними групами індикаторів. У таких умовах можливо аналізувати лише окремі показники у порівнянні з іншими країнами, їхніми групами або світом у цілому.

Дослідження економічного стану, соціальних умов стабілізації та розвитку продовольчого виробництва за сучасних умов передбачає методи, що враховують вплив як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, особливості функціонування галузей і взаємозв'язок елементів системи. Це дозволяє розглядати галузі як єдиний цілісний механізм.

Головною складовою методології досліджень соціально-економічного

розвитку є застосування методик і методів, які дають змогу найбільш повно охарактеризувати сутність певного явища чи процесу у зв'язку з галузевими аспектами та особливостями розвитку кожної галузі. Метою такої методології є оцінка сучасного стану продовольчого виробництва, зокрема управління та організації галузі, її виробничого потенціалу, державної політики й ринкового середовища, а також визначення ключових напрямків стабілізації та розвитку агропродовольчого виробництва.

Методології дослідження соціально-економічного розвитку, зокрема економічної та продовольчої безпеки, присвячені численні праці українських науковців.

Останні події в українській економіці підкреслюють хиткість і нестабільність національної продовольчої безпеки, а також її значну залежність від ендогенних та екзогенних факторів. Тому при проведенні досліджень важливо:

- формувати перелік факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які прямо чи опосередковано впливають на виробничий потенціал і ефективність роботи сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах;
- оцінювати ефективність господарської діяльності; аналізувати досвід управління трудовими відносинами; визначати рівень загального та специфічних ризиків у функціонуванні агропродовольчого виробництва;
- досліджувати стан і перспективи розвитку інтеграційних процесів і діяльності агропромислових об'єднань;
- розробляти прогнози виробництва продукції;
- формувати комплексну програму державної підтримки, фінансування та розвитку агропродовольчого виробництва.

Системний підхід є необхідним для всебічного аналізу та визначення перспектив розвитку галузі. Він дозволяє розглядати продовольче забезпечення як цілісну систему, у якій зміна окремих складових впливає на всю виробничо-економічну систему [39].

Застосування системного підходу сприяє глибшому розумінню властивостей явищ, їх можливих змін і наслідків. Тому зміни у соціально-політичних, економічних і продовольчих системах слід розглядати комплексно. Цілісність функціонування агропродовольчої системи передбачає, що всі її підсистеми, незалежно від рівня розвитку чи їх особливостей, мають бути спрямовані на досягнення спільної мети й забезпечення найкращих результатів за встановленими критеріями.

Особливістю вивчення складних систем, зокрема продовольчих, є їхня емерджентність, тобто властивість проявляти нові якості, недоступні на рівні окремих елементів. Тому при дослідженні таких систем не доцільно обмежуватися частковими аспектами, а важливо зосереджувати увагу на взаємозв'язках елементів, порядку їхньої взаємодії та загальній структурі системи.

Економічні трансформації спричиняють значні зміни у структурі економіки, що вимагає дослідження формування галузевих ринків і адаптації підприємств агропромислового комплексу до нових умов. Це потребує як вдосконалення чинних методик, так і розробки нових інструментів, які доповнювали б існуючу методологічну базу досліджень продовольчої безпеки.

Механізм дослідження продовольчої безпеки та впливу на неї різних сфер АПК має базуватися на загальнонаукових методах (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання тощо) і доповнюватися новими підходами, такими як аналіз ситуацій, прогнозування, маркетингові дослідження, оцінка ризиків і впливу тіньової економіки.

Особливості функціонування сільського господарства у сучасних умовах обумовлюють специфічні виклики для досліджень, які пов'язані з дефіцитом інформаційної бази, існуванням тіньової економіки, комерційною таємницею підприємств, різноманітністю організаційно-правових форм і динамікою розвитку продовольчої системи. Це потребує детального аналізу поточної ситуації.

Першим етапом дослідження стану й перспектив розвитку продовольчої системи є визначення основних факторів, що впливають на об'єкт дослідження, зокрема розмежування їх на основні та другорядні, побудова пріоритетів і зосередження на суттєвих аспектах.

Вибір головних факторів має велике практичне значення, адже саме від них залежить достовірність отриманих результатів. Наприклад, аналіз впливу зовнішніх факторів, які формують потенціал продовольчого виробництва, є основою ситуаційного аналізу, мета якого — дослідження поточної економічної ситуації, оцінка зовнішніх і внутрішніх чинників, існуючих проблем та шляхів їх вирішення.

Необхідно зазначити, що реструктуризація агропромислового комплексу в цілому та його складових окремо потребує застосування різноманітних підходів і методів. Це включає формування виробничого потенціалу організаційно-правових структур у системі агропромислового виробництва, аналіз соціально-економічних параметрів продовольчої безпеки та створення моделей розвитку.

З огляду на особливості методів аналізу та оцінки продовольчого забезпечення, пропонується алгоритм дослідження стану, ефективності функціонування та перспектив розвитку харчового виробництва. Цей алгоритм охоплює взаємопов'язані та логічно обґрунтовані етапи проведення дослідження, що враховують галузеві специфіки (Додаток Б, рис. 2).

На кожному з етапів економічного аналізу функціонування, стабілізації та розвитку продовольчого виробництва застосовується певна сукупність методів. Це дозволяє впорядкувати та запропонувати їхню класифікацію (Додаток В, рис. 3).

Дослідження соціально-економічних параметрів продовольчої безпеки та сфер агропромислового комплексу (АПК) у сучасних умовах пов'язане зі значними змінами як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі. Це, зокрема, вплив змін клімату та продуктивності сільського господарства. У межах цих змін необхідно проводити системний аналіз факторів

збалансованого розвитку виробників сільськогосподарської продукції, сільських громад і територій. Такий підхід дозволяє ефективніше розвивати галузі АПК, підвищувати добробут сільських спільнот і забезпечувати розширене відтворення виробничих ресурсів у певних регіонах відповідно до сучасних європейських і світових трендів.

Застосування комплексного підходу до дослідження продовольчої безпеки дозволяє послідовно розкрити її властивості, принципи та елементи як частини багаторівневої складної системи. Ця система включає підсистеми, які необхідні та достатні для забезпечення її основної мети – захисту базових національних інтересів країни, гарантування кількісного та якісного забезпечення населення продовольством.

Доведено, що системний підхід, як один із напрямів наукової методології, є ключовим у дослідженні проблем продовольчої безпеки, адже ці проблеми характеризуються високою складністю та нестандартністю.

Отже, теоретико-методологічні підходи до вивчення продовольчої безпеки повинні базуватися на двох ключових підходах: «системному» та «комплексному». Також вони потребують стратегічних рішень щодо забезпечення продовольчої безпеки шляхом об'єднання формалізованих наукових знань, практичного досвіду експертів і творчого потенціалу спеціалістів, які розробляють та ухвалюють оптимальні управлінські рішення.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ГАЛУЗЕЙ АПК, ЯКІ ВИСТУПАЮТЬ МАТЕРІАЛЬНОЮ ОСНОВОЮ БЕЗПЕКИ

2.1. Загальна оцінка сучасного стану продовольчої безпеки України

Актуальність дослідження продовольчої безпеки України зростає на тлі глобальних та локальних криз, які мають негативний вплив на аграрні системи та економіку країни. Військові конфлікти, кліматичні зміни та економічні труднощі створюють значні виклики для забезпечення стабільного постачання продовольства, що є основою соціальної стабільності та економічного розвитку.

Продовольча безпека має ключове значення для кожної держави, а її забезпечення стає особливо важливим у періоди війни, коли традиційні механізми регулювання можуть не спрацювати або бути недостатніми. На сучасному етапі безпека загалом виступає основним елементом якості життя та впливає на всі сфери діяльності. Національна безпека складається з багатьох складових, серед яких продовольча безпека займає провідну роль. Її головна мета – гарантувати кожному доступ до якісних, збалансованих і доступних харчових продуктів.

Державне управління продовольчою безпекою зосереджується на забезпеченні населення необхідною кількістю продуктів. Однак ефективність цієї системи залежить від вирішення проблем, що виникають на етапах виробництва, зберігання, переробки та постачання сільськогосподарської продукції. На продовольчу безпеку у масштабах країни та світу серйозно вплинули кліматичні зміни, пандемія COVID-19 та широкомасштабна війна в Україні.

У 2022 році Global Food Security Index (GFSI) оцінив Україну, віднісши її на 26-те місце серед європейських країн і 71-ше місце серед 113 країн світу за рівнем продовольчої безпеки [44]. За показником «Забезпечення продуктами харчування» Україна отримала 66,6 балів і зайняла 65-те місце у глобальному рейтингу. Негативна позиція обумовлена низкою факторів,

серед яких зростання цін, збільшення витрат домогосподарств на продукти, недостатнє фінансування державних програм у цій галузі та інші проблеми. У той же час, за критерієм «Якість і безпека харчових продуктів» Україна отримала 71,3 балів, посівши 52-ге місце у світі. Низький рівень економічної та фізичної доступності продуктів пов'язаний із воєнною ситуацією, політичною нестабільністю, зруйнованою інфраструктурою та перебоями у постачанні.

Найгірший результат у 2022 році був зафіксований за критерієм «сталість та стійкість природних ресурсів», що пов'язано з недоліками у державному регулюванні ризиків і проблемами доступу до водних ресурсів [45]. Динаміку зміни індексу продовольчої безпеки України за 2019–2022 роки представлено на рисунку 2. 1.

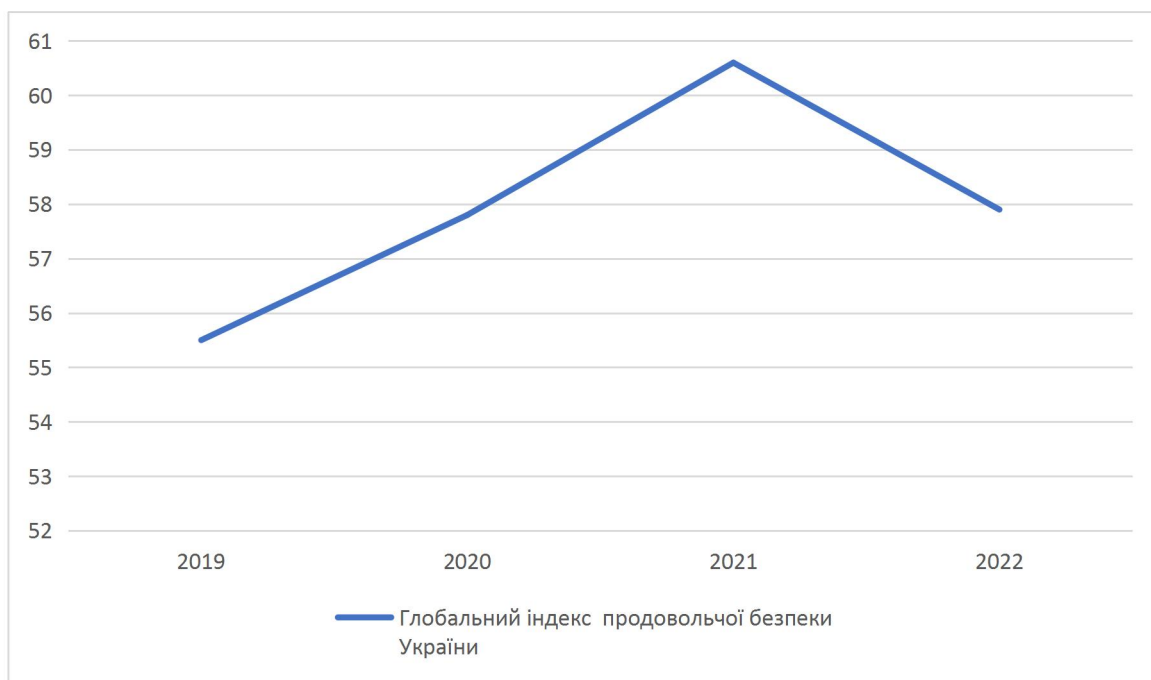

Рис. 2.1. Динаміка змін індексу продовольчої безпеки України за період 2019 – 2022рр. (середні бали)

З графіку (рис. 2.1) помітно, що у 2022 році ситуація з продовольчою безпекою погіршилась порівняно з 2021 роком. Це зумовлено значним зниженням економічної доступності продуктів харчування. Нинішній стан

продовольчої безпеки в Україні викликає занепокоєння через зниження більшості показників. Тривалі військові дії на території України можуть серйозно вплинути на світову систему експорту зерна та суттєво погіршити продовольчу безпеку у глобальному масштабі.

Погіршення цього показника у 2022 році через складну економічну ситуацію викликає серйозне занепокоєння. До того ж триваючий військовий конфлікт в Україні потенційно загрожує глобальній продовольчій безпеці, оскільки країна є одним із ключових постачальників зерна на світовому ринку. Це може спричинити підвищення цін на продукти харчування та зменшення їхньої доступності для багатьох країн, що вимагає міжнародного співробітництва та координації для зменшення негативних наслідків.

На нашу думку, основні проблеми, що впливають на продовольчу безпеку України, обумовлені зниженням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та зростанням її собівартості (що охоплює виробництво, переробку, транспортування і зберігання). Регіональний аналіз свідчить про те, що значна частина областей не має достатніх ресурсів чи потужностей для задоволення потреб населення у м'ясі, молоці чи овочах.

Низький рівень самозабезпечення характерний для плодкових та ягідних культур, що змушує орієнтуватися на імпорт для покриття потреб у цих продуктах. Разом із цим українські виробники забезпечують мінімальні потреби у таких продуктах, як овочі, м'ясо, молоко та яйця. У 2021 році лише 12 областей України могли самостійно забезпечувати себе м'ясом, 16 областей — молоком, а 18 областей — овочами.

Низька самозабезпеченість продовольством спостерігалася в Одеській, Львівській, Запорізькій, Київській, Луганській і Донецькій областях, що негативно впливає на продовольчу безпеку країни. Водночас найбільш незалежними у забезпеченні власних потреб залишаються Вінницька, Волинська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька, Дніпропетровська та Івано-Франківська області, ресурсний потенціал яких дозволяє вирішувати продовольчі потреби й інших регіонів. Вивчення та оперативне вирішення

проблем самозабезпеченості регіонів, спричинених військовими діями, сприятиме зміцненню продовольчої безпеки України. Для подолання наслідків війни та забезпечення післявоєнного відновлення необхідно визначити пріоритетні напрямки врегулювання продовольчої безпеки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

SWOT-аналіз для напрямків регулювання продовольчої безпеки в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони	Можливості	Загрози
Сильна аграрна база	Руйнування інфраструктури	Міжнародна підтримка та гуманітарна допомога	Ескалація конфлікту
Розвинені аграрні ресурси та потенціал	Військові дії, які ведуть до руйнування виробничих потужностей	Можливість отримання міжнародної технічної та фінансової допомоги	Подальше поширення конфлікту може загострити ситуацію
Підтримка з боку міжнародних організацій	Зниження виробничих обсягів	Покращення технологій для швидкого відновлення	Дестабілізація ринкових умов
Доступ до гуманітарної допомоги та фінансової підтримки	Втрата трудових ресурсів через мобілізацію і переміщення	Розвиток нових методів ведення агровиробництва в умовах кризи	Зростання цін на продовольство та нестабільність постачань
Збільшення уваги до продовольчої безпеки	Непередбачувані політичні ризики	Розширення програм місцевого самозабезпечення	Нехватка ресурсів для відновлення
Висока пріоритетність у політиці держави та міжнародних партнерів	Нерегулярне фінансування державного бюджету	Впровадження інноваційних рішень для збереження продовольчих запасів	Труднощі в доступі до необхідних матеріалів і ресурсів

Провівши SWOT-аналіз цих напрямків державного регулювання в Україні, можна відзначити, що їх реалізація сприятиме стабільності та підвищенню продовольчої безпеки держави.

Пріоритетні напрями регулювання продовольчої безпеки під час повоєнної відбудови сприятимуть не тільки швидкому відновленню національної економіки, але й покращенню сільського господарства та інших галузей виробництва. Аналіз ситуації показує, що продовольча безпека в умовах війни має критичне значення для загальної стабільності держави. Поточний стан характеризується негативними факторами, такими як військові дії, економічні труднощі та кліматичні зміни, які серйозно впливають на виробництво, доступність і якість продовольчих ресурсів.

По-перше, проблемними аспектами є зниження обсягів виробництва та зростання собівартості продукції, викликані руйнуванням виробничої та транспортної інфраструктури через війну. Особливо помітний низький рівень самозабезпеченості плодовими та ягідними культурами, що змушує залежати від імпорту цих продуктів. Ключові регіони, включаючи Луганську та Донецьку області, відчувають серйозні проблеми з забезпеченням продовольством, що загрожує стабільності продовольчої системи країни.

По-друге, сильними сторонами є значний аграрний потенціал України та наявність розвиненої інфраструктури, що може стати опорою для відновлення. Додатково міжнародна підтримка та можливість інтеграції інноваційних технологій створюють підґрунтя для покращення ситуації з продовольчою безпекою.

По-третє, наявні можливості включають отримання міжнародної технічної й фінансової допомоги, що значно сприятиме стабілізації аграрного сектора. Крім того, розширення програм місцевого самозабезпечення та впровадження новітніх аграрних технологій дозволять зменшити залежність від імпорту і підвищити стійкість на випадок кризи.

По-четверте, загрози для продовольчої безпеки включають можливу ескалацію військового конфлікту та дестабілізацію ринкових умов, які можуть ускладнити доступ до продовольства. Додатково зміни клімату й зростання цін можуть погіршити доступність і стабільність продовольчих запасів. У зв'язку з цим нагальними є заходи, спрямовані на відновлення

пошкодженої інфраструктури, забезпечення фінансування сільського господарства, впровадження інноваційних технологій і залучення міжнародної допомоги.

Пріоритетні заходи щодо врегулювання продовольчої безпеки у повоєнний період забезпечать ефективне відновлення економіки, розвиток сільського господарства та інших галузей, сприяючи стійкому розвитку країни у перспективі.

2.2. Оцінка індикаторів які характеризують різні аспекти продовольчої безпеки країни

У сучасних умовах проблема продовольчої безпеки стає дедалі актуальнішою та набуває важливого значення в структурі економічної безпеки. Вона охоплює питання продовольчої забезпеченості країн і регіонів, продовольчої незалежності, а також безпеки харчових продуктів для життя і здоров'я населення, адже харчові ресурси є життєво важливими для будь-якої держави.

Розв'язання питань продовольчої безпеки та її забезпечення має важливе значення і повинно розглядатися як на державному, так і на регіональному рівнях. Необхідність гарантування продовольчої безпеки як складової економічної безпеки пов'язана із захистом таких державних інтересів, як соціальна стабільність, забезпечення потреб населення в продуктах харчування, зменшення залежності від імпорту, розвиток вітчизняного виробництва продовольчих товарів та формування резервів для стабілізації постачання продовольства.

Продовольча безпека базується на двох ключових складових – економічній і фізичній доступності. Фізичну доступність продовольства визначає його наявність у потрібній кількості та якості, тоді як економічна залежить від купівельної спроможності населення, цінової політики та можливості придбання продуктів.

Питанню продовольчої безпеки приділяється особлива увага в національних концепціях безпеки розвинутих країн світу. Інтеграція України до світового та європейського співтовариства загострює цю проблему, адже лише за умови гарантії забезпечення населення продуктами держава може зберігати незалежність у формуванні внутрішньої політики. Конституційний статус України як соціальної держави зобов'язує її створювати умови для забезпечення гідного рівня життя, що неможливе без гарантій продовольчої безпеки.

Досягнення продовольчої безпеки України вимагає підтримання самозабезпечення продовольством на достатньому рівні. Це передбачає державну підтримку вітчизняних сільгоспвиробників і контроль імпортової продукції, щоб захистити їх від іноземної конкуренції. Водночас населення потребує безпечного, корисного і доступного за ціною продовольства. Якість продуктів харчування за останні роки стала особливо актуальним питанням.

У цьому контексті важливо оцінити стан розвитку продовольчої безпеки в країні, визначаючи основні проблеми, що виникають у процесі її забезпечення на макро- й мікрорівнях. На макроекономічному рівні продовольча безпека означає гарантоване забезпечення населення повним набором якісних продуктів харчування, незалежно від зовнішніх або внутрішніх обставин. На мікроекономічному рівні це впевненість окремої людини у можливості забезпечити себе та свою сім'ю необхідними харчовими продуктами через доступні джерела. Це стає можливим лише за умови конкурентоспроможного виробництва агропромисловим комплексом країни.

Система оцінювання продовольчої безпеки займає важливе місце у визначенні пріоритетів і контролі за забезпеченням продуктами певних територій. Для кожної країни існують власні методи визначення рівня продовольчої безпеки залежно від стану аграрного сектору, соціально-економічної ситуації та національних особливостей економіки. Згідно з цими

критеріями обираються оптимальні шляхи забезпечення продовольчої безпеки.

Важливим показником характеристики продовольчої безпеки є фактичне споживання продуктів харчування відносно науково-обґрунтованих стандартів. У зв'язку з цим вчені використовують так званий «показник достатності споживання» (відношення фактичного споживання окремих груп продуктів на людину до раціональних норм споживання). Розглянемо динаміку фактичного споживання продуктів харчування на одну особу в Україні (табл.2.2.).

Оцінка стану індикаторів достатності споживання різних груп продуктів населенням країни дає підстави зробити висновок, що свої потреби у їжі воно не задовольняє (табл. 2.2). Як бачимо, за останні роки посилюється тенденція щодо зменшення споживання продуктів харчування, що формують споживчий кошик українців.

Таблиця 2.2.

Динаміка фактичного споживання продуктів харчування в Україні на одну особу за рік, кг

Групи продуктів	Раціональна норма споживання (РНС) (за даними МОЗ)	Мінімальна норма споживання	2019р.	2020р.	2021р.	2021р. До 2019р., %
М'ясо і м'ясопродукти, кг на 1 особу	80,0	52	53,6	53,8	53,0	101,9
Молоко і молочні продукти, кг	380,0	341	200,5	201,9	201,5	100,4
Яйця, шт.	290,0	231	282	278	272	96,5
Риба і рибопродукти, кг	20,0	12	12,5	12,4	13,2	105,6
Цукор, кг	38,0	32	28,8	27,9	28,5	98,9
Олія, кг	13,0	8	12,0	12,3	13,6	113,3
Картопля, кг	124,0	96,0	135,7	134,0	132,4	97,6
Овочі, кг	105,0	97,0	164,7	164,0	165,9	100,7
Плоди, ягоди та виноград, кг	90,0	68	58,7	56,5	59,0	100,5
Хліб та хлібні продукти, кг	101,0	94	97,6	96,6	92,7	94,9

У 2021 році одна особа на рік споживала (тут і далі мається на увазі у середньому):

- 53 кг м'яса та м'ясних продуктів, що на 1,49 % менше, ніж у 2020 році;
- 201,5 кг молока та молочних продуктів, що на 0,2 % менше, ніж у 2020р.;
- 272 шт. яєць, що на 2,16 % менше, ніж у 2020 році;
- 92,7 кг хлібних продуктів, що на 4,04 % менше, ніж у 2020 році;
- 132,4 кг картоплі, що на 1,19 % менше, ніж у 2020 році;
- 165,9 кг овочів та баштанних продовольчих культур, що на 1,16 % більше, ніж у 2020 році;
- 59 кг плодів, ягід та винограду, що на 4,42 % більше, ніж у 2020 році;
- 13,2 кг риби та рибних продуктів, що на 6,45 % більше, ніж у 2020 році;
- 28,5 кг цукру, що на 2,52 % більше, ніж у 2020 році;
- 13,6 кг олії, що на 10,57 % більше, ніж у 2020 році.

Структура споживчого кошика в Україні погіршується. Спостерігається зменшення споживання м'яса та молока на тлі зростання споживання продуктів зернової групи, що призводить до дефіциту білків, вітамінів, макро- та мікроелементів тваринного походження. Така ситуація викликає явище "прихованого голоду", коли харчові потреби організму якісно не задовольняються.

Згідно з Глобальним індексом продовольчої безпеки, у 2022 році Україна була на останньому місці серед європейських країн за забезпеченням продовольчої безпеки та посідала 71-е місце у світовому рейтингу. За показником «Доступність продуктів харчування» країна отримала 48,1 бала зі 100 можливих і опинилася на 93-му місці у світі та 26-му місці серед 26 європейських країн [46].

До чинників, що негативно впливають на продовольчу безпеку, належать політичні та соціальні бар'єри, проблеми з інфраструктурою постачання, низький рівень сільськогосподарських досліджень і недоліки у

стратегії доступу до продуктів харчування. Найгіршим же аспектом є показник «Сталість та адаптивність», що отримав 43,5 бала зі 100 і визначив Україну на 94-му місці у глобальному рейтингу. Цей показник вказує на серйозні проблеми управління водними ресурсами і недоліки у системі управління ризиками [47].

Індикатор достатності споживання окремих продуктів є інтегральним показником, який характеризує наявність продовольства на внутрішньому ринку, а також його економічну та фізичну доступність. Стабільне та достатнє споживання продуктів харчування свідчить про надійність продовольчого забезпечення, а аналіз структури цього споживання дозволяє оцінити його повноцінність. За роки незалежності Україна зіткнулася з проблемою недостатнього харчування: значна частина населення не має можливості купувати достатню кількість якісних продуктів харчування, що забезпечують активне та здорове життя. Для багатьох доступними залишаються лише дешеві продукти, які не забезпечують потрібний рівень калорійності та поживності.

Згідно зі статистикою, фактичне споживання харчових продуктів в Україні за період із 2019 до 2021 року продовжує знижуватися і не відповідає раціональним нормам, затвердженим МОЗ України. Аналіз даних свідчить про значне відхилення фактичного споживання від раціональних норм практично за всіма видами харчових продуктів. Наприклад, молоко і молочні продукти споживаються лише на рівні 47% від раціональної норми, а м'ясопродукти — на рівні 63%. Оптимальним є коефіцієнт, коли фактичне споживання відповідає раціональним нормам, але нинішні значення цього показника в цілому є незадовільними, особливо для продуктів тваринного походження.

Таблиця 2.3.

Оцінка індикаторів достатності споживання різних груп продуктів в Одеській області

Групи продуктів	2019р.	2020р.	2021р.	Характеристи ка індикаторів
М'ясо і м'ясопродукти, кг на 1 особу	0,67	0,67	0,66	незадовільний
Молоко і молочні продукти, кг	52,8	53,1	0,53	незадовільний
Яйця, шт.	0,97	0,96	0,94	незадовільний
Риба і рибопродукти, кг	0,63	0,63	0,66	незадовільний
Цукор, кг	0,76	0,73	0,75	незадовільний
Олія, кг	0,92	0,95	1,04	Оптимальний
Картопля, кг	1,09	1,08	1,06	оптимальний
Овочі, кг	1,57	1,58	1,58	оптимальний
Плоди, ягоди та виноград, кг	0,65	0,63	0,66	незадовільний
Хліб та хлібні продукти, кг	0,97	0,96	0,92	оптимальний

Низький рівень споживання продуктів харчування тваринного походження пояснюється не лише проблемою недовиробництва потрібних обсягів продовольства аграрним сектором економіки. Це є проблемою всієї економіки, адже у значної частини населення немає коштів на повноцінне збалансоване харчування. Таким чином, в харчовому раціоні населення скорочується частка продуктів з високим енергетичним змістом при зростанні відносно дешевого і більше доступного малозабезпеченим верствам населення крахмалевмісного, вуглецевого продукту – хліба і хлібопродуктів, картоплі.

Порівнюючи середньодобове споживання продуктів харчування в Україні, Німеччині, Польщі та США на одну особу за 2021 рік (рис. 2.2) ми бачимо, що серед цих країн м'ясом згідно раціональних норм забезпечено населення всіх країн, окрім нашої. Найвищий рівень споживання молока досягнуто лише у США. Також це відноситься і до такого харчового продукту як риба.

Споживання населенням безпечних та якісних продуктів харчування у необхідних обсягах є однією з нагальних потреб громадян, що забезпечує підтримку на високому рівні фізичної та розумової активності населення. Здоров'я людини визначається її харчовим статусом, тобто ступенем

забезпеченості організму необхідними харчовими речовинами та енергією. Структура споживання має відповідати сучасним уявленням науки про харчування, вимоги якої слід урахувувати, розробляючи стратегію розвитку харчової промисловості.

Виходячи з ретроспективного аналізу в Україні оптимального рівня споживання досягнуто лише по позиціях: олії (1,04) картоплі (1,06), овочам (1,58). У зв'язку з цим виникає необхідність в аналізі середньодобового споживання продуктів харчування населенням країни у розрахунку на одну особу у ккал (табл. 2.4).

Табл. 2.4 ілюструє калорійність добового раціону одного мешканця в Україні. За калорійністю харчування Україна за роки кризи перейшла від рівня розвинених країн до нижньої межі продовольчої безпеки (2600 ккал), а

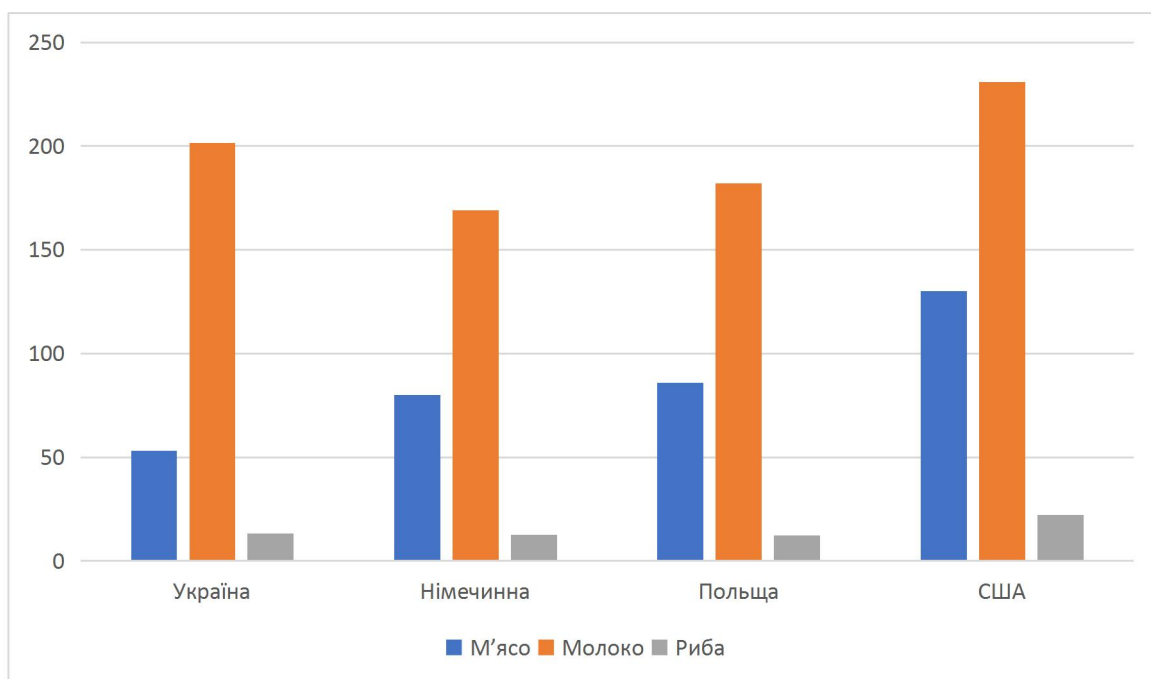

Рис. 2.2. Середньодобове споживання продуктів харчування в Україні, Німеччині, Польщі та США на одну особу за рік, кг

за споживанням протеїнів тваринного походження опинилася нижче цієї межі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, "межа енергетичної насиченості раціону харчування, нижче якої починається

голодування з незворотними фізіологічними змінами, дорівнює 1500 ккал на добу". У 2021 році, як і у попередні роки, відбулося скорочення середньодобової поживності раціону українця. За даними статистики, у 2021 році в середньому українці споживали 2677 ккал на добу, або на 14 ккал менше, ніж у 2019. При цьому калорійність раціону все ще перевищує гранично допустимий рівень для цього індикатора — 2500 ккал. Порівняно із країнами ЄС, середньодобова калорійність раціону в Україні є досить низькою. Так, у середньому по ЄС-28 калорійність становить 3400 ккал, що на чверть більше, ніж в Україні. При цьому частка в раціоні продуктів тваринного походження в ЄС знаходиться на такому ж рівні, як в Україні, тобто складає 29%. Калорійність середньодобового раціону харчування все ще залишається значущим показником забезпечення продовольчої безпеки як в Україні, так і в інших країнах світу. Разом з тим, у багатьох країнах існують групи населення, які мають необхідний достаток для забезпечення власного збалансованого харчування.

Таблиця 2.4.

Енергетична цінність у спожитих населенням України продуктах харчування, у середньому за добу з розрахунку на 1 особу

Показники	2019р.	2020р.	2021р.	2021р. до 2019р. (+;-)
Енергетична цінність, ккал	2691	2674	2677	-14
Відхилення від граничного рівня (2691 ккал), (+;-)	-	-17	-14	x
Продукти рослинного походження, ккал	1891	1872	1882	-9
у відсотках (%) до загальної калорійності	70,3	70,0	70,3	0
Відхилення від нормативного рівня (45%), (+;-)	25,3	25,0	25,3	0
Продукти тваринного походження, ккал	800	802	795	-5
у відсотках (%) до загальної калорійності	29,7	29,9	29,7	0
Відхилення від нормативного	-25,3	-25,1	-25,3	0

рівня (55%), (+;-)				
---------------------	--	--	--	--

Основною метою досягнення продовольчої безпеки є забезпечення споживання населенням продуктів харчування в обсягах, відповідних раціональним нормам споживання харчових продуктів. Відповідно, рівень споживання продуктів харчування в порівнянні з раціональними нормами є найважливішим показником забезпечення продовольчої безпеки в країні.

Важливого значення має частка спожитих продуктів тваринного походження у добовому раціоні. Нормативним рівнем за даними ФАО вважається показник на рівні 55 %. Ми ж маємо недоспоживання цієї продукції на 25,3 % та перевищення норми споживання продукції рослинного походження на цю саму величину відповідно.

Аналіз структури і динаміки споживання харчових продуктів населенням України виявив значні відхилення у фактичному споживанні до раціональних норм споживання, які обумовлені, на наш погляд, зниженням доступності продовольства через зменшення купівельної спроможності населення. Виявлені тенденції змін у структурі споживання продуктів харчування напевно залежать від цін на ці продукти. Як показує практика, значний вплив на зміни у структурі споживання продуктів харчування має факт випередження темпів росту сукупних витрат над сукупним доходом, а також зростання частки витрат на обов'язкові платежі.

2.3. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції та її вплив на формування споживчого кошику працездатного населення України

Сьогодні внаслідок військових дій Україна стикається з численними проблемами, пов'язаними із забезпеченням продовольчої безпеки. Основні труднощі виникають через спад виробництва продуктів харчування, їх недостатнє споживання, порушення логістичних зв'язків, а також збільшення вартості продуктів. Бойові дії спричинили значне скорочення виробничих

потужностей, а також зробили непридатними до використання великі площі сільськогосподарських земель, частина з яких перебуває під окупацією. В результаті сучасний стан харчової промисловості та сільського господарства в Україні залишається критичним, що негативно впливає на доступність харчових продуктів. Оскільки доступність є одним із ключових показників продовольчої безпеки, зниження рівня виробництва, споживання та порушення ланцюгів постачання становлять серйозну загрозу для продовольчої безпеки держави.

Аналізуючи сучасний стан виробництва та споживання продуктів харчування, важливо зосередитися на динаміці виробництва продукції сільського господарства, зокрема рослинництва та тваринництва, у період з 2017 до 2022 років. За даними Держстату, основними культурами, що вирощуються в Україні, є зернові та зернобобові, цукровий буряк, соняшник, картопля, овочеві, плодови та ягідні культури. Загальну динаміку обсягів виробництва цих культур представлено в таблиці 2.5 [48].

Аналізуючи дані, спостерігається нестабільність динаміки виробництва всіх вищезазначених культур. Найвищі обсяги зернових, цукрового буряку, овочів та плодово-ягідної продукції були зафіксовані у 2021 році, однак у 2022 році їх різко скоротилося. Загальний спад у виробництві сільськогосподарських культур, особливо цукрового буряку та овочевої продукції, став помітним у період з 2017 по 2022 роки. У 2022 році було зафіксовано найнижчі показники збору рослинницької продукції, що стало наслідком воєнних дій, які залишаються основним чинником скорочення обсягів агровиробництва.

Таким чином, військовий конфлікт серйозно вплинув на сільськогосподарське виробництво, ускладнивши як виробничий процес, так і доступність харчових продуктів для населення.

Таблиця 2.5.

Динаміка виробництва сільськогосподарських культур в Україні

Рік	Зернові та зернобобові, тис.т	Буряк цукровий фабричний, тис. т	Соняшник, тис. т	Картопля, тис. т	Овочеві культури, тис. т	Культури плодові та ягідні, тис.т
2017	61917	14882	12236	22208	9286	2048
2018	70057	13968	14165	22504	9440	2571
2019	75143	10205	15254	20269	9688	2119
2020	64933	9150	13110	20838	9653	2024
2021	86010	10854	16392	21356	9935	2235
2022	53864	9942	11329	20900	7512	1995
2022 до 2017,%	86,9	66,8	92,6	94,1	80,9	97,4

Внаслідок військових дій значні площі ріллі перебувають під окупацією, окрім цього, значні площі – заміновані. Також згідно з даними обласних військових адміністрацій близько 5 млн га земель сільськогосподарського призначення на сьогодні непридатні для використання внаслідок замінування, забруднення вибухонебезпечними предметами, а також внаслідок бойових дій, які тривають у їх межах. Таким чином, на скорочення обсягів виробництва продукції рослинництва впливають насамперед бойові дії, які спричиняють деградацію та забруднення земель, що унеможлиблює вирощування достатньої кількості продукції.

Далі варто звернути увагу на динаміку виробництва продукції тваринництва. Спершу на основі даних Держстату розглянемо обсяги виробництва основних видів продукції тваринництва, що належать до продуктів харчування, за період 2017–2022 рр. Отримані результати представлені у табл. 2.6. [48]. Згідно з даними таблиці зазначимо, що стан виробництва продукції тваринництва є негативним не лише під час війни, але й загалом протягом останніх років: у період 2020–2021 рр. спостерігається скорочення виробництва продукції тваринництва за усіма трьома категоріями,

Таблиця 2.6.

Виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні

Роки	м'ясо (у забійній масі), тис.т	Молоко, тис. т	Яйця, млн. штук
2017	2318,2	10280,5	15505,8
2018	2354,9	10064,0	16132,0
у відсотках, до	101,6	97,9	104,0

попереднього року			
2019	2492,4	9663,2	16677,5
у відсотках, до попереднього року	105,8	96,0	103,4
2020	2477,5	9263,6	16167,2
у відсотках, до попереднього року	99,4	95,9	96,9
2021	2438,3	8713,9	14071,3
у відсотках, до попереднього року	98,4	94,1	87,0
2022	2206,4	7767,7	11921,8
у відсотках, до попереднього року	90,5	89,1	84,7

однак найбільші темпи скорочення спостерігаються насамперед у 2022 році, основним фактором чого є безпосередньо військові дії. У період 2020–2022 рр. спостерігається поступове скорочення обсягів виробництва тваринництва, при цьому найбільше скорочення має місце у 2022 р. порівняно з 2021 р. Відповідно, у 2022 р. має місце скорочення виробництва загальної сільськогосподарської продукції, основною причиною чого є насамперед військові дії.

Окрім військових дій, на зменшення обсягів виробництва продукції сільського господарства та ефективність галузі впливають такі фактори: диспаритет цін, відсутність цільової державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, скорочення внутрішнього споживання, нерозвиненість експортного потенціалу, відсутність ринків збуту [49]. Окрім цього, сільське господарство є галуззю, що залежить від природних чинників, тож одним із визначних факторів впливу є зміна погодних та кліматичних умов – недостатня кількість опадів, високі температури повітря, аномальні погодні умови тощо, які руйнують сільськогосподарські насадження. Таким чином, скорочення обсягів виробництва у 2022 році спричинено сукупним впливом усіх факторів, серед яких переважаючим є саме військові дії [50].

Далі проведемо ретроспективний аналіз споживчого кошика в Україні. Споживчий кошик, а саме – його вартість та кількість продуктів харчування,

є складовою Індексу Доступності Продовольства, що є одним із індикаторів продовольчої безпеки та значення якого дає можливість встановити загальний стан продовольчої безпеки в країні. Окрім цього, підкреслимо, що продукти харчування становлять основу споживчого кошика, середня частка продуктів харчування у такому випадку, згідно з А. С. Сахненко – понад 50% [54].

Однак, у нашому дослідженні звернемо увагу тільки на продовольчу складову споживчого кошика [53]. Як відомо, споживчий кошик являє собою мінімальний набір най необхідніших для повноцінного життя людини продуктів харчування, товарів непродовольчої групи і різних послуг. З точки зору дослідження стану виробництва та споживання харчових продуктів споживчий кошик дає можливість сформулювати комплексні уявлення щодо доступності продуктів харчування для громадян, що, як вже зазначалось, є важливим показником продовольчої безпеки держави. Складовими споживчого кошика є наступні продукти харчування: хлібопродукти, крупи, овочі, фрукти, м'ясо, риба, картопля, цукор [55]. Окрім цього, варто наголосити на тому, що склад споживчого кошику та вміст продуктів у ньому переглядається згідно з чинними нормами і має здійснюватися кожні 5 років. Разом з тим, звернемо увагу на споживчий кошик працездатного населення у 2020 році та порівняємо його зі складом споживчого кошика, який було затверджено у 2010 р. Представимо отримані результати у вигляді табл. 2.7.

Таблиця 2.7.

Аналіз складу споживчого кошику працездатного населення України

Роки	Продукти харчування, які вважаються мінімально необхідними для життя у розрахунку на 1 особу на місяць		
	2000р.	2015р.	2020р.
Хліб та хлібобулочні	10,2	8,3	8,2

вироби, кг			
Крупи, макарони та бобові, кг	-	0,7	2,7
М'ясо та м'ясні продукти, кг	4,4	3,2	5
Риба та рибні продукти, кг	1,1	1,0	1
Молоко та молочні продукти, л	16	12	18
Яйця, шт.	16	14	18
Овочі, кг	9,2	7	10
Фрукти та ягоди, кг	2	1	3
Цукор і кондитерські вироби, кг	3,1	1,9	2
Олія та жири, кг	0,6	0,4	1,5

Згідно з аналізом, склад споживчого кошика за аналізований період зазнав змін як у змісті, так і в кількості продуктів, передбачених на одного українця на рік. Відзначається скорочення обсягів хлібопродуктів (-2 кг), риби (-0,1 кг) та цукру (-1,1 кг). Водночас серед позитивних змін можна назвати збільшення обсягів споживання м'яса (+0,6 кг) та молока (+2 кг). Проте, загалом, зміни, що відбулися за останні 20 років, важко назвати позитивними. Висока вартість споживчого кошика обмежує рівний доступ до харчових продуктів серед населення, що є негативним індикатором стану продовольчої безпеки в Україні. Варто підкреслити, що актуальних даних щодо споживання окремих продуктів у 2021–2023 роках наразі немає.

Ключовим фактором, який впливає на споживання продуктів харчування, залишаються ланцюги постачання, особливо для продуктів, що є складовою імпорту. Військові дії призвели до порушення цих ланцюгів, що безпосередньо впливає на зменшення обсягів імпортової продукції у структурі споживання. Крім того, війна негативно позначилася на внутрішніх ланцюгах постачання, зокрема на забезпеченні продуктами різних регіонів і населених пунктів України. Логістичні зв'язки всередині країни серйозно постраждали, що також впливає на доступність продуктів харчування.

Основними характеристиками впливу на ланцюги постачання є:

- перебої у постачанні продуктів через повітряні тривоги, зруйновані дороги та відсутність електропостачання;
- порушення транспортних шляхів через ракетні обстріли та окупацію територій;
- зростання вартості пального, що підвищує ціну продуктів і, як наслідок, знижує їхню доступність для населення.

Таким чином, порушення ланцюгів постачання негативно впливають на споживання продуктів харчування, що є важливим індикатором продовольчої безпеки. Основною причиною такого стану залишаються військові дії та їх наслідки.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. На сучасному етапі спостерігається погіршення стану виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Унаслідок військових дій зменшується обсяг рослинницької та тваринницької продукції, хоча й інші, менш значні чинники також впливають на ситуацію. Окрім цього, кількість продуктів у споживчому кошику не відповідає потребам дорослого населення України, а перегляд його змісту не здійснюється відповідно до чинних норм, що негативно відображається на забезпеченні харчуванням. Зростання вартості продуктів у складі споживчого кошика обмежує доступ українців до харчових ресурсів, що є ще одним негативним показником стану продовольчої безпеки. Також порушення ланцюгів постачання через війну посилює існуючі проблеми у сфері продовольчого споживання.

Отже, сучасний стан виробництва та споживання харчових продуктів в Україні можна охарактеризувати як критичний, що свідчить про наявність серйозних загроз для забезпечення продовольчої безпеки країни.

РОЗДІЛ 3. ПРИОРІТЕТНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Напрями зміцнення продовольчої безпеки України в умовах Євроінтеграції

Імплементация економічної частини "Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом", з одного боку, створює унікальні можливості для вітчизняного агропромислового комплексу щодо виходу на нові сегменти європейського аграрного ринку, а з іншого — вимагає перегляду та реструктуризації підходів до ефективного функціонування АПК і забезпечення продовольчої безпеки держави. Євроінтеграційні процеси передбачають необхідність гармонізації нормативно-правової бази регулювання аграрної сфери, що водночас підвищує конкуренцію на ринку. Це зумовлює потребу у проведенні інноваційної модернізації

агропромислового комплексу, його техніко-технологічному оновленні, а також спричиняє зростання вимог споживачів до якості та безпеки харчових продуктів. Одночасно євроінтеграція вимагає адаптації вітчизняних практик господарювання до передових європейських стандартів, що значно активізує трансформаційні процеси та структурні зміни в аграрній сфері. У зв'язку з цим стає надзвичайно актуальним визначення сучасних викликів для продовольчої безпеки України та обґрунтування ефективних інструментів державної політики для її зміцнення в контексті євроінтеграційних процесів.

Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах євроінтеграції супроводжується такими викликами:

1. Підвищення неврегульованості інституційного базису, що призводить до зниження ефективності державної політики в сфері управління продовольчою безпекою.

2. Погіршення ключових структурних характеристик виробництва сільськогосподарської продукції.

3. Зростання продовольчої залежності України за окремими групами товарів.

4. Погіршення економічної доступності харчових продуктів через зниження купівельної спроможності населення.

5. Загострення невідповідності стандартів якості та безпеки продовольчої продукції в Україні вимогам країн-членів ЄС.

6. Незадовільний стан логістичної й інфраструктурної підтримки оптової торгівлі в аграрному секторі.

Послідовно охарактеризуємо виклики продовольчої безпеки України.

Першим викликом є «посилення неврегульованості інституційного базису та зниження ефективності державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки». Це можна пояснити загостренням інституційних суперечностей і неврегульованістю законодавчої бази. Багато нормативно-правових актів, зокрема проектів Законів України «Про сільське

господарство» та «Про продовольчу безпеку України», залишається неприйнятими. Ця неврегульованість ускладнює реалізацію ефективної державної політики продовольчої безпеки, стримує розвиток різних галузей сільського господарства, технічно-технологічну модернізацію АПК та його перехід на інвестиційно-інноваційні основи розвитку. Крім того, це обмежує надання державної підтримки, особливо для малих і середніх сільськогосподарських виробників, гальмує гармонізацію вітчизняних стандартів сертифікації продукції з європейськими вимогами, ускладнює просування інтересів українського АПК на європейському ринку та заважає ефективній реалізації протекціоністської політики в умовах лібералізованої торгівлі з ЄС.

На законодавчому рівні досі не закріплено інституту державного інтервенційного агента, не впроваджено системної практики здійснення товарних і фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку, а також не сформовано державного інтервенційного фонду, що посилює загрози для продовольчої безпеки. Інституційні суперечності ускладнюються відсутністю чітких механізмів і джерел фінансування державних програм у сфері продовольчої безпеки.

Другим викликом є «погіршення структурних характеристик виробництва сільськогосподарської продукції». Попри ринкові трансформації, структура виробництва в межах основних категорій господарств негативно впливає на ефективність вітчизняного АПК і підсилює ризики продовольчої безпеки. Так, у загальному обсязі виробництва частка продукції рослинництва становить 70%, тоді як тваринництва — лише 30%. Такий дисбаланс у виробництві загострює питання раціонального природокористування і збереження природної родючості ґрунтів. На думку науковців, для збалансованого розвитку співвідношення рослинницької і тваринницької продукції має становити 60:40%.

Крім того, значною є частка господарств населення в загальному виробництві сільськогосподарської продукції. У 2021–2023 роках вона становила 43%, з яких частка продукції рослинництва становить 38,7%, а тваринництва – 54,3%. Такий розподіл знижує конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, ускладнює забезпечення продовольчої безпеки через відсутність дієвих механізмів моніторингу та контролю технологічних процесів у господарствах населення.

Ці виклики посилюються зобов'язаннями, які Україна взяла на себе в межах членства у СОТ та імплементації економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС». Україна погодилася відійти від практики прийому переробниками сільськогосподарської продукції, виробленої в господарствах населення.

Ще одним значним викликом для продовольчої безпеки є «зростання концентрації земельних ресурсів у користуванні окремими власниками», що веде до монополізації сегментів аграрного ринку. Це створює ризики появи штучного дефіциту, погіршення ринкової кон'юнктури, виникнення «цінових змов» на продукцію, а також порушує принципи добросовісної конкуренції. Крім того, така концентрація спричиняє посилення інтенсивного та нерідко неконтрольованого використання сільськогосподарських земель, що нарощує ризики виснаження ресурсів.

Щодо третього пункту – «посилення продовольчої залежності України за окремими групами товарів». Лібералізація аграрного ринку внаслідок імплементації економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» створює виклики, які сприяють посиленню продовольчої залежності України за окремими товарними групами. Найбільше це стосується тих сегментів аграрного ринку, які традиційно є імпортозалежними, а також галузей, що мають слабкий розвиток і характеризуються недостатньою ефективністю у використанні природно-ресурсного потенціалу.

Аналіз зовнішньої торгівлі продовольством України з країнами ЄС у 2021 році виявив основні товарні групи, за якими коефіцієнт покриття імпорту експортом (у грошовому вираженні) перевищував 1. До таких груп належать:

- живі тварини – 447,6;
- м'ясо та їстівні субпродукти – 1,4;
- риба і ракоподібні – 5,8;
- живі дерева та інші рослини – 12,1;
- овочі – 1,9;
- продукти з м'яса і риби – 5,2;
- різні харчові продукти – 8,0;
- тютюн і промислові замітники тютюну – 11,27.

Водночас найвищі показники імпортозалежності у 2021 році були зафіксовані для таких товарних груп:

- риба і рибопродукти – 64,6%;
- рослинні олії всіх видів – 30,5%;
- плоди, ягоди та виноград – 27,0%.

Це обумовлено як особливостями спеціалізації вітчизняного АПК, так і сировинними потребами переробної промисловості, зокрема у пальмовій олії.

Виклики, пов'язані з посиленням залежності в розрізі зазначених товарних груп, створюють ризики не лише продовольчого, але й виробничого характеру. Це проявляється в обмеженні можливостей розвитку деяких галузей АПК на тлі конкуренції з дешевшими імпортними товарами. Така ситуація ускладнює створення та розвиток горизонтально-вертикальних аграрних кластерів із замкнутим циклом виробництва, затримує подолання сировинної орієнтованості вітчизняного АПК, обмежує джерела формування доданої вартості й приросту ВВП.

Крім того, це знижує податкові надходження до бюджетів усіх рівнів, уповільнює розвиток тваринництва та нетрадиційних напрямків сільського

господарства, таких як тютюнництво, та формує значні ризики для довгострокової продовольчої безпеки.

3.2. Підвищення рівня продовольчої безпеки за умов впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій в сільському господарстві

Економічні відносини, що складаються в агропромисловому комплексі України за сучасних умов господарювання, тісно пов'язані зі змінами у діяльності підприємств, основною функцією яких є забезпечення матеріально-технічними ресурсами та енергозберігаючими технологіями сільськогосподарських виробників. Основна проблема технічної політики у сільськогосподарському виробництві полягає у забезпеченні виконання всіх технологічних операцій із дотриманням агротехнічних вимог, а також у скороченні витрат матеріально-технічних, трудових та енергетичних ресурсів. Для вирішення цього завдання кожному сільськогосподарському підприємству чи фермерському господарству необхідно досягти оптимального балансу між обсягами робіт та рівнем ресурсного забезпечення.

Досягнення сталого розвитку економіки сільського господарства в сучасних умовах і перспективі потребує вирішення проблем оптимізації споживання ресурсів та впровадження ресурсозберігаючих технологій. У процесі виробництва сільськогосподарської продукції використовуються різноманітні ресурси: трудові (виробничий персонал тощо), енергетичні (паливно-мастильні матеріали різних видів), матеріально-сировинні (грунт, природне середовище, машинно-тракторний парк, інфраструктура, добрива тощо) та інформаційні.

Основні причини втрат ресурсів у сільськогосподарському виробництві та суміжних галузях (таких як машинобудування для сільського господарства, хімічна промисловість) включають:

- нераціональну витрату матеріалів у технологіях і виробках;
- корозію та знос техніки;

- технологічні втрати енергії при обробці матеріалів, виробництві та експлуатації продуктів;

- неефективне використання ґрунтових ресурсів і біологічного потенціалу рослин і тварин (зокрема у рамках існуючих і перспективних систем землеробства);

- відхід від науково обґрунтованих систем інтеграції машин у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, а також від оптимально укомплектованого машинно-тракторного парку сільгоспвиробників.

Основні шляхи ресурсозберігаючої технологічної модернізації виробництва представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Шляхи ресурсозбереження

Основні джерела втрати ресурсів	Напрямки технологічної модернізації
Нераціональна витрата матеріалів в технологіях і виробках	Ресурсний моніторинг Удосконалення методів розрахунку і конструювання Використання сучасних технологій Використання нових матеріалів Технологічний реціклінг
Корозія і знос	Розрахунок і конструювання систем з високою стійкістю до корозії і зносу Використання сучасних методів захисту поверхонь Застосування нових матеріалів
Нераціональні технологічні втрати енергії при переробці матеріалів, технологіях і виробках	Моніторинг енерговитрат, посилення теплозахисту Розрахунок і конструювання енергозберігаючої техніки Заміна енергоємних технологій Використання нетрадиційних джерел отримання енергії

Проблему ресурсозбереження слід розглядати через призму агроекологічних аспектів землеробства, систем виробництва рослинницької продукції, машинних технологій і засобів комплексної механізації сільськогосподарського виробництва, враховуючи, що ці елементи є ключовими ресурсами у процесі виробництва сільськогосподарської продукції.

Одним із важливих елементів енергозбереження в рослинництві є широке впровадження технологій точного землеробства. Сучасний розвиток як світової, так і вітчизняної економіки базується на активному впровадженні ресурсозберігаючих технологій, і точне землеробство (precision agriculture) є їхньою основною складовою.

Точне землеробство – це підхід, заснований на використанні інформаційних технологій і даних із різних джерел для прийняття управлінських рішень. Його суть полягає у виконанні польових робіт, адаптованих до реальних потреб культур, вирощуваних на певній ділянці. Мета – досягнення максимального врожаю при мінімальних витратах посівного матеріалу, добрив та засобів захисту рослин.

Усі високорозвинені країни світу виробляють обладнання, необхідне для реалізації технологій точного землеробства. Це обладнання включає системи точного водіння сільськогосподарської техніки, здійснення картування та моніторингу врожайності, агрохімічного і агрофізичного аналізу ґрунту, реєстрації та обробки параметрів, а також управління агротехнологічними процесами у рослинництві. У зарубіжних країнах активно розробляється і вдосконалюється програмне забезпечення для систем точного землеробства. Це програмне забезпечення використовує сучасні інформаційні комунікації (Wi-Fi, GSM, GPRS тощо) та мережу Інтернет. У цьому напрямку підприємство ПАП «Агропродсервіс» також досягло певних успіхів. Як свідчить міжнародний досвід, застосування точного землеробства не лише підвищує економічну ефективність виробництва, а й сприяє відновленню родючості ґрунтів і забезпеченню екологічної чистоти сільськогосподарської продукції.

Технологія точного землеробства охоплює три основні складові:

1. «Збір інформації» – дослідження господарства, поля, культур і регіональних умов.
2. «Аналіз даних і прийняття рішень» – розробка оптимальних дій на основі отриманої інформації.

3. «Виконання рішень» – безпосередньо виконання агротехнологічних операцій.

Реалізація технології точного землеробства передбачає використання сучасної сільськогосподарської техніки, оснащеної бортовими комп'ютерами, здатної виконувати агротехнічні операції диференційовано; приладів для точного позиціонування на місцевості (GPS-приймачів); систем для фіксації неоднорідностей поля (автоматичних пробовідбірників, сенсорів, вимірювальних комплексів), збиральної техніки з автоматичним обліком врожаю, а також приладів дистанційного зондування посівів.

Основним елементом технології точного землеробства є програмне забезпечення. Воно забезпечує автоматизацію обробки просторово-орієнтованих даних, управління картотекою сільськогосподарських полів, генерацію та оптимізацію агротехнічних рішень із врахуванням варіабельних характеристик у межах одного поля.

Перша складова точного землеробства – збір інформації – досить активно розвивається в аграрних підприємствах у технічному і програмному аспектах. Використовуються ґрунтові автоматичні пробовідбірники, оснащені GPS-приймачами та бортовими ЕОМ, геоінформаційні системи (ГІС) для створення просторових електронних карт полів, карти врожайності збирання культур, що формуються безпосередньо після збору, та методи дистанційного зондування (ДМЗ), такі як супутникові знімки і аерофотозйомка.

Друга група включає програмні продукти, які застосовуються для аналізу зібраної інформації та прийняття виробничих рішень. Основну частину таких програм становлять додатки для розрахунку доз добрив із використанням геоінформаційних систем, як-от Agro-Map, FieldRover II, Agro View тощо. У загальному розумінні технологія точного землеробства охоплює такі етапи:

- створення електронних карт полів;

- формування бази даних по полях: площа, врожайність, агрохімічні та агрофізичні показники (фактичні й нормативні), рівень розвитку рослин тощо;
- аналіз отриманої інформації у спеціалізованому програмному забезпеченні та виведення візуальних форм для прийняття рішень;
- передача рішень на чіп-карти з подальшим завантаженням в робототехнічні пристрої сільськогосподарських агрегатів для проведення диференційованих операцій.

Для реалізації цих етапів необхідні підготовчі дії, зокрема:

- поділ поля на управлінські одиниці – квадрати, які мають однакові площі, зручні для обробки технікою, з власними номерами й однорідними властивостями (за ґрунтовими характеристиками, вмістом поживних речовин) зі зв'язком із місцевістю;
- відбір ґрунтових проб із просторовою прив'язкою;
- визначення вмісту поживних речовин для кожної одиниці управління;
- створення карт розподілу агрохімічних показників;
- обробка отриманих даних у програмі й складання технологічних схем диференційованого внесення добрив.

Для практичного впровадження технологій точного землеробства потрібні відповідні технічні засоби:

1. «Супутникові навігаційні системи», які із застосуванням приймачів можуть визначати місцезнаходження будь-якого об'єкта. Їхня установка на техніку дозволяє отримувати та зберігати точні координатні дані руху й швидкості. Ця інформація використовується для створення аплікаційних карт.

2. «Датчики (сенсори)», що визначають різні параметри. Вони працюють на основі електромагнітного випромінювання, інфрачервоних хвиль, ультразвуку або мультиспектральних камер. Завдяки сенсорам можна отримувати дані про вологість, щільність, твердість ґрунту, кількість біомаси, види бур'янів, вміст азоту й інших речовин у ґрунті, а також урожайність зернових на різних ділянках поля. Для збору інформації про врожайність під час роботи комбайна використовується спеціальний прилад, який завдяки

супутниковій навігації фіксує дані в режимі реального часу. Отриману інформацію з бортового комп'ютера зчитують у закодованому вигляді.

3. «Геоінформаційні системи (ГІС)» – це технічні засоби й програмне забезпечення для обробки отриманих даних, представлення їх у зручній формі (наприклад, у вигляді таблиць або аплікаційних карт). З їхньою допомогою, наприклад, можна створювати карти врожайності, де різні кольори відображають рівні врожайності поля.

Зібрана сенсорами інформація зберігається на флеш-картах, які потім транспортуються в офісний комп'ютер для подальшої обробки. Також у бортовий комп'ютер можна завантажити підготовлені аплікаційні карти, наприклад, карту вологості. Перед початком посіву фермер може налаштувати норму висіву насіння, враховуючи дані карти. На ділянках із достатньою вологістю посів здійснюється з вихідною нормою, а там, де вологість нижча, норма автоматично зменшується. Такий підхід забезпечує однорідні сходи рослин, що позитивно впливає на майбутню врожайність. Завдяки точному розрахунку й адаптації до умов поля технології точного землеробства підвищують ефективність виробництва і якість продукції.

Сучасний бортовий комп'ютер, інтегрований із електронними процесорами сільськогосподарських машин і знарядь, перетворився на багатофункціональну інформаційно-керуючу систему. Вона забезпечує оптимізацію налаштувань машинно-тракторного агрегату на всіх режимах роботи. У цьому контексті сучасні GPS-навігації мають такі переваги:

- відсутність необхідності попередньої розмітки поля;
- відсутність потреби у витратних матеріалах для маркування рядів;
- максимальне використання ширини захвату агрегату, мінімізація перекриття рядів;
- усунення пропусків між рядами;
- збільшення коефіцієнта завантаження техніки (зокрема, можливість роботи вночі);
- можливість роботи за умов обмеженої видимості (туман, пилюка);

- підвищення комфорту роботи й зменшення втоми водія.

Механізм ресурсозбереження в сільському господарстві зумовлений постійним зростанням цін на технічні й енергетичні ресурси, їх неефективним використанням, низькою рентабельністю сільськогосподарської продукції та браком фінансових ресурсів у підприємств. Це обмежує споживання ресурсів, що призводить до невиконання технологічних операцій, затримки термінів виконання механізованих робіт, зниження врожайності й продуктивності тваринництва, а також якості продукції. Щоб забезпечити раціональне використання ресурсів і знизити собівартість продукції, економічна діяльність аграрних підприємств має орієнтуватися на впровадження технічних, технологічних і організаційних заходів.

Для скорочення залежності від дорогих енергоресурсів і подолання нестабільності постачання, зокрема електроенергії, слід впроваджувати альтернативні види палива. Наприклад, із відходів тваринництва (гною) можна отримувати біогаз для опалення, підігріву води й виробництва електроенергії. Також аграрні господарства можуть вирощувати олійні культури (ріпак, соняшник) для виготовлення біопалива, що замінює дорогий дизель.

Організаційні заходи ресурсозбереження включають вдосконалення структури посівних площ, розширення посівів низьковитратних і високорентабельних культур (соняшнику, сої, ріпаку) та сортів із різними термінами дозрівання. Це дозволяє збільшувати терміни виконання робіт, завантаженість техніки протягом року й знижувати потребу в ній. Удосконалення діяльності агропідприємств через створення внутрішньогосподарських МТС (машинно-тракторних станцій) дає змогу більш ефективно використовувати техніку, зокрема завдяки роботі в різних регіонах і за різними термінами виконання сільгоспробіт. Такий підхід застосовується в агропідприємствах, що мають контракти на збирання

врожаю в Одеській, Миколаївській, Херсонській областях. Успішне провадження заходів із ресурсозбереження залежить також від кваліфікації механізаторів і інженерно-технічного персоналу.

Для забезпечення економії матеріально-технічних ресурсів необхідно запровадити повний внутрішньогосподарський розрахунок і суворий контроль витрат у кожному підрозділі підприємства. Це особливо важливо в умовах ринкової економіки. Заходи щодо ресурсозбереження повинні базуватися на систематичному аналізі собівартості виробництва, у тому числі витрат ресурсів. Для регулювання процесів ресурсозбереження аграрні підприємства мають використовувати техніко-економічні нормативи, розроблені НДІ. Цими нормативами є показники собівартості вирощування й збору 1 га або 1 ц сільськогосподарських культур, а також витрати ресурсів на одиницю площі чи продукції залежно від впроваджуваних технологій, врожайності чи продуктивності худоби.

Ефективне використання техніки та енергоресурсів, а також скорочення потреби в них є важливими факторами ресурсозбереження. Це особливо актуально для машинно-тракторного парку, де існують значні проблеми: тривалі простої техніки через технічні й організаційні причини, низький коефіцієнт змінності роботи агрегатів, низька кваліфікація працівників, а також нерозумний вибір закупленої техніки. Усі ці фактори вимагають всебічної уваги для підвищення ефективності використання агрегатів і ресурсів.

У сучасних умовах нестачі фінансових ресурсів у сільськогосподарських виробників на оновлення машинно-тракторного парку (МТП) впровадження нових міжгосподарських організаційних форм використання техніки, таких як машинно-тракторні станції (МТС), є доцільним рішенням для підвищення ефективності її використання та збереження ресурсів. Основою для впровадження МТС є розміщення сільськогосподарської техніки на значній території та сезонне зміщення календарних строків виконання польових робіт. Це дозволяє збільшити час експлуатації техніки протягом року, підвищити її

річне напрацювання, зменшити загальну потребу господарств, районів та регіонів у техніці, скоротити обсяг капітальних вкладень і прискорити їхню окупність.

На сьогодні в аграрному секторі першочерговим завданням є збільшення обсягів виробництва та підвищення урожайності сільськогосподарських культур. Проте високоефективним можна вважати те сільськогосподарське виробництво, яке досягає цих показників одночасно зі зниженням витрат, підвищенням якості та конкурентоспроможності продукції. Досягти цього можливо за допомогою раціонального й ефективного впровадження новітніх технологій та сучасної техніки у виробничі процеси.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ:

У дипломній роботі на основі проведених досліджень розглянуто науково – практичні проблеми щодо забезпечення продовольчої безпеки в умовах сьогодення національної економіки. Це дало змогу сформулювати окремі теоретичні та методологічні положення, отримати прикладні результати та дійти до ряду науково-практичних висновків, а саме:

1. Дефініція «продовольча безпека» широко застосовується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, однак спільного визначення цього поняття досі не досягнуто. Термін «продовольча безпека» (англ. «food safety» або «food security»), як уже зазначалося, був введений у нормативний обіг на Всесвітній продовольчій конференції 1974 року в Римі під егідою FAO. Проблема визначення поняття «продовольча безпека» пов'язана з багаторівневим характером її вирішення. На глобальному рівні це питання вирішують міжнародні організації, такі як ООН, FAO, ВТО, Комітет продовольчої безпеки, Всесвітній банк, Всесвітня продовольча програма та інші. Основною їхньою діяльністю є розробка довгострокових програм боротьби з голодом і недоїданням у світі, створення запасів продовольства для надзвичайних ситуацій. На субрегіональному рівні проблематика продовольчої безпеки приділяється увага через діяльність міжрегіональних утворень і форумів, що займаються сприянням стабільному економічному розвитку, покращенням якості харчових продуктів і збільшенням їхньої кількості.

2. На основі проведеного теоретичного аналізу основних підходів до розуміння поняття «продовольча безпека» було виділено чотири основні критерії її досягнення:

«Достатня кількість продовольства»; «Доступність продовольства»; «Необхідна кількість і якість продуктів харчування», «Стабільність поставок продовольства».

На побутовому рівні продовольча безпека охоплює гарантований набір прав, таких як виробництво продуктів харчування, грошові доходи, запаси продовольства, активи або державні програми підтримки, які дозволяють

домогосподарствам за необхідності підтримувати достатній рівень споживання для забезпечення фізичної життєдіяльності.

На національному рівні нормативне визначення терміну «продовольча безпека» закріплено в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року.

2. Під впливом сучасних євроінтеграційних процесів і реформ в Україні формуються нові основи розвитку національної економіки. Агропромисловий комплекс (АПК) у цьому контексті є ключовим важелем забезпечення продовольчої безпеки країни, формування експортного потенціалу та впливу на рівень життя населення. АПК слід розглядати як системоутворюючу підсистему національної економіки, яка обіймає важливе місце у функціонуванні народного господарства. АПК забезпечує не лише продовольчу та економічну безпеку, а й сприяє створенню робочих місць у суміжних галузях та розширює експортний потенціал держави. Зростання аграрного сектору стимулює розвиток інфраструктури, залучення інвестицій у промисловість та створення додаткових можливостей для економічного прогресу.

3. В Україні оцінка продовольчої безпеки здійснюється за Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, яка передбачає індикаторів. Індикатори є орієнтирами розвитку, що дозволяють визначити межу негативних процесів та сигналізують про потенційні проблеми учасникам ринку і суспільству. Вони допомагають кількісно оцінити ризики продовольчої безпеки та сформулювати цільові заходи для стабілізації ситуації.

4. У 2022 році Global Food Security Index (GFSI) оцінив Україну, віднісши її на 26-те місце серед європейських країн і 71-ше місце серед 113 країн світу за рівнем продовольчої безпеки [44]. За показником «Забезпечення продуктами харчування» Україна отримала 66,6 балів і зайняла 65-те місце у глобальному рейтингу. Негативна позиція обумовлена низкою факторів, серед яких зростання цін, збільшення витрат домогосподарств на продукти, недостатнє фінансування державних програм у цій галузі та інші проблеми.

У той же час, за критерієм «Якість і безпека харчових продуктів» Україна отримала 71,3 балів, посівши 52-ге місце у світі. Низький рівень економічної та фізичної доступності продуктів пов'язаний із воєнною ситуацією, політичною нестабільністю, зруйнованою інфраструктурою та перебоями у постачанні.

5. Структура споживчого кошика в Україні погіршується. Спостерігається зменшення споживання м'яса та молока на тлі зростання споживання продуктів зернової групи, що призводить до дефіциту білків, вітамінів, макро- та мікроелементів тваринного походження. Така ситуація викликає явище "прихованого голоду", коли харчові потреби організму якісно не задовольняються.

6. Згідно з Глобальним індексом продовольчої безпеки, у 2022 році Україна була на останньому місці серед європейських країн за забезпеченням продовольчої безпеки та посідала 71-е місце у світовому рейтингу. За показником «Доступність продуктів харчування» країна отримала 48,1 бала зі 100 можливих і опинилася на 93-му місці у світі та 26-му місці серед 26 європейських країн. До чинників, що негативно впливають на продовольчу безпеку, належать політичні та соціальні бар'єри, проблеми з інфраструктурою постачання, низький рівень сільськогосподарських досліджень і недоліки у стратегії доступу до продуктів харчування.

7. На сучасному етапі спостерігається погіршення стану виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Унаслідок військових дій зменшується обсяг рослинницької та тваринницької продукції, хоча й інші, менш значні чинники також впливають на ситуацію. Окрім цього, кількість продуктів у споживчому кошику не відповідає потребам дорослого населення України, а перегляд його змісту не здійснюється відповідно до чинних норм, що негативно відображається на забезпеченні харчуванням. Зростання вартості продуктів у складі споживчого кошика обмежує доступ українців до харчових ресурсів, що є ще одним негативним показником стану продовольчої безпеки. Також порушення ланцюгів постачання через війну

посилює існуючі проблеми у сфері продовольчого споживання. Отже, сучасний стан виробництва та споживання харчових продуктів в Україні можна охарактеризувати як критичний, що свідчить про наявність серйозних загроз для забезпечення продовольчої безпеки країни.

8. З метою забезпечення національної продовольчої безпеки потрібен системний підхід у вирішенні цієї проблеми, аналогічний тому, що застосовується в країнах з розвинутою економікою, який включає: відпрацювання ринкового механізму господарювання та справедливий перерозподіл прибутку між галузями народного господарства; забезпечення ресурсної достатності продовольчих товарів за рахунок нарощування їх власного виробництва; стабільність продовольчого постачання протягом року на всій території України за будь-яких умов; доступність харчових продуктів усім верствам населення незалежно від їх доходів, що вимагає надання дотацій з боку держави; забезпечення належної якості продовольчих товарів; формування раціональної структури споживання.

Особливість забезпечення продовольчої безпеки України в порівнянні з деякими іншими державами полягає не лише в самозабезпеченні основними видами продовольства, але й у створенні потужного експортного агропродовольчого потенціалу. Цьому сприяють природно-економічні умови України. Сучасний стан продовольчої безпеки вимагає виділення її в рамках економічної політики держави як самостійну проблему, вирішення якої передбачає розробку стратегії розвитку системи продовольчої безпеки та її параметрів.

Стратегія національної продовольчої безпеки має охоплювати питання підвищення виробництва продовольства, якості та конкурентоспроможності продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, сталий соціальний розвиток села, підвищення рівня життя населення. Для досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки необхідно здійснити заходи державного регулювання в двох напрямках. З одного боку, створити умови для нарощування обсягів виробництва продуктів харчування і розширення

продовольчого ринку до рівня, який дозволить забезпечити населення продуктами харчування незалежно від платоспроможного попиту, з іншого – необхідно проводити активну соціальну політику, що дозволить підвищувати платоспроможний попит населення до рівня, який забезпечує раціональне харчування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тернавська І. Теоретичні підходи до інтерпретації сутності продовольчої безпеки. URL: http://confiapv.at.ua/publ/konf_14_15_grudnja_2011_r/sekcija_5_ekonomichni
2. Бабенко А. А. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки : автореф. дис. канд. екон. наук ; Луган. нац. аграрний ун-т. / Бабенко А. А. – Луганськ, 2005. – 24 с.
3. Badiane O. National Food Security and Regional Integration in West Africa / Badiane O. – [s. l.] : Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel. 1988
4. Гойчук О. І. Продовольча безпека / Гойчук О. І. – Житомир : Полісся, 2004. – 347 с.
5. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку / С. М. Кваша. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2000. – 252
6. Про державну підтримку сільського господарства: Закон України від 24.06.2004 р. №1877-IV: за станом на 01.01.2010 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15>
7. Про прийняття за основу проекту Закону України про продовольчу безпеку України: Постанова Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-17>
8. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія / [О.А. Кириченко, М.П. Денисенко, В.С. Сідак, С.М. Лаптев та ін.]. Київ: ІМБ Університету економіки та права «Крок», 2010. 412 с.
9. Сеперович Н., Шевцов О. Продовольча безпека в Україні: стан, проблеми, шляхи вирішення. Актуальні питання аграрної політики. Київ, 2002. С. 254-300.
10. Румик І.І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України. Вчені записки Університету «КРОК». Вип. 35. Київ. 2014. С. 22-32.

11. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
12. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. №105/2007. Стратегічна панорама. 2007. №1. С. 1- 3
13. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.
14. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
15. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки: підручник / за ред. І.Р. Михасюка. Київ: Атіка, Ельга- Н, 2000. 529
16. Базилевич В.Д., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В., Леоненко П.М., Нестеренко А.П. Історія економічних учень: навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. 1300 с.
17. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті: матеріали Третіх зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 29-30 березня 2001 року, м. Київ / відп. ред. П.Т. Саблук; Ін-т аграр. економіки УААН. Київ: УААН ІАЕ, 2001. 638 с.
18. Воробйов Є.М. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості / Є.М. Воробйов, Т.Ю. Гела // Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. — Вип. 2 "Економіка". — 2010. — С. 15
19. Саблук П.Т. Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины / П.Т. Саблук // Экономика Украины. — 2008. — №12. — С.4—8.
20. Гороховець Ю.А. Теоретичні основи структурування АПК регіону / Ю.А. Гороховець // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка": збірник наукових праць / Ред. кол.: І.Д. Пасічник, О.І. Дем'янчук. — Острого: Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2014. — Вип. 27. — С. 69—72.

21. Кравець М.А. АПК України на сучасному етапі розвитку (стан і перспективи) / М.А. Кравець, М.С. Гріхогодов, Н.А. Казакова // Науковий вісник Херсонського державного університету. — Вип. 13. Ч. 1. — 2015. — С. 22—28.
22. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу: підруч. / М.Й. Хорунжий. — К.: КНЕУ, 2001. — 382 с.
23. Томілін О.О. Формування та розвиток міжгалузевих відносин в агропромисловому комплексі / О.О. Томілін // Вісник Запорізького національного університету. — Вип. №3 (15). — 2012. — С. 148—153.
24. Розміщення продуктивних сил України: навч.- метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Дорогунцов С.І., Пітюренко Ю.І., Олійник Я.Б. та ін. — К.: КНЕУ, — 2000. — 364 с.
25. 15. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп. / За заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, — 2011. — 104 с.
26. Небелас В.В. Функціонально-компонентна структура агропромислового комплексу України: виклики сучасного розвитку / В.В. Небелас // Часопис картографії. — 2011. — Вип. 3. — С. 96—103.
27. Атамас О.П. Сутність та класифікація виробничої інфраструктури АПК [Електронний ресурс]: Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" / О.П. Атамас. — 2011. — № 12. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=826>
28. Остапенко Т.В. Пріоритетні напрями розвитку вітчизняного АПК в умовах глобалізаційних викликів / Т.В. Остапенко // Науковий вісник Чернівецького університету. — Вип. 750. — 2015. — С. 29—32.
29. Сиваченко И.Ю. Формирование и развитие целостной системы агропромышленного комплекса / И.Ю. Сиваченко, Д.З. Коровяковский. — К.; -Одесса: Вища школа, 1987. — 172 с.

30. Коляденко С.В. Структурна трансформація в господарських комплексах АПК регіону / С.В. Коляденко // Зб. наук. пр. — ВНАУ. — № 2 (53). — Т. 3. — 2011. — С. 181—187.
31. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ: КНЕУ, 2015. 783 с.
32. Дусановський С.Л., Білан Є.М. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах: Монографія. Тернопіль, "Збруч", 2003. 183 с.
33. Бабич М.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні // Агросвіт. — 2017. — № 3. — С. 32—39.
34. Олійник М.М. Методологічні аспекти прогнозування регіональної потреби продукції // Економіка АПК. — 1998. — № 4. — С. 21 — 25.
35. Щербина С.В. Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України // Статистика України. — 2014. — № 3. — С. 61—68.
36. Горняк О.В., Салюк-Кравченко О.О. Оцінка продовольчої безпеки держави на основі регіональних показників. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2016. Т. 21, Вип. 10. С. 17—21.
37. Даниленко А., Сокольська Т., Шуст О. Формування ринку землі в Україні — реалії і перспективи розвитку. Схід. 2017. № 6. С. 10—16.
38. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm (дата звернення: 10.02.2020).
39. Урба С.І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 106—111
40. Страшинська Л. В. Методичні підходи до визначення рівня продовольчої безпеки держави / Л. В. Страшинська, О. О. Шеремет, О. М. Михайлик // Наукові праці Національного університету харчових технологій. — 2023. — Том 29, № 2. — С. 48-60.

41. Страшинська Н.В., Грецька Г.А. Основні критерії оцінювання рівня продовольчої безпеки України та стратегічні напрями її підвищення. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9841/1/ST2.pdf>.
42. Теоретико-методологічні засади формування критеріїв продовольчої безпеки DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-4-39>
43. Мариненко Н. Ю. Рівень продовольчої безпеки в Україні: методи оцінки та сучасний стан: монографія. — Т. : ФОП Паляниця В.А., 2021. — С. 42–63.
44. Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І., Гац Л. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. Соціально-економічні проблеми і держава (електронний журнал). 2023. Вип. 1 (28). С. 115–128. URL: <https://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2023/23albstp.pdf>
45. Іванюк Н.С., Шевченко А.А. Продовольча безпека України в умовах воєнного стану Міжнародна науково-практична конференція "Браславські читання. Економіка XXI століття: національний та глобальний виміри. Одеський державний аграрний університет, (м. Одеса, 01 листопада 2023 р). С. 144–145.
46. FAO (2012) European and Central Asian Agriculture Towards 2030 and 2050. Regional Office for Europe and Central Asia Policy Studies on Rural Transition No. 2012-1. Available at: <http://www.fao.org/3/a-aq341e.pdf>
47. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану продовольчої безпеки в Україні. Офіційний сайт. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/stanAPK_pdf_zvity/%D0%90%D0%9F%D0%9A%202020/%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA_1.pdf
48. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
49. Сільське господарство. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm

50. Війна зробила непридатними для використання 5 млн гектарів земель в Україні [Електронний ресурс]. URL: https://lb.ua/society/2023/03/03/547749_viyna_zrobila_nepridatnimi.html
51. В Україні заміновано 470 тис. га земель сільськогосподарського призначення – на розмінування може піти 20 років URL: <https://unn.ua/news/v-ukrayini-zaminovano-470-tis-ga-zemel-silskogospodarskogopriznachennya#:~:text=В%20Україні%20зараз%20470%20тис,га%20%2D%20сільськогосподарського%20призначення.>
52. Тваринництво. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/tvar_u.html
53. Самайчук С. І. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції: регіональний аспект. Агросвіт. Випуск № 7. 2020. С. 3136
54. 8. Сахненко А. О. Доступність продуктів харчування в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. 2024. Випуск № 39. С. 91–97.
55. Огляд продовольчої безпеки і політики в Україні. Липневе оновлення. 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Food_security_and_policy_review_issue_6_ukrainian.pdf
56. Сосовська О. Склад споживчого кошика в Україні. 2020. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19262/1/194-196.pdf>
57. Склад споживчого кошика в Україні. 2023. URL: <https://maanimo.ua/helpful/sklad-spozivchogokoshika>
13. Продуктовий кошик українця 2023: як змінились ціни на базові продукти. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/23/705764/>
58. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_spog_zb.htm
59. Стан продовольчого забезпечення України під час війни. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-prodovolchoho-zabezpechennya-ukrayiny-pid-chas-viyny>